

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXX. évf.

Julius—Augustus. 1895

4-ik füzet.

Petőfi vallásos eszméi.

Plató, az ó-kor legnagyobb bölcese a költőt könnyű, szárnyas és szent lénynek nevezte, a kit megszenteltek az istenek. Az ő kitünő költeményeik nem emberek találmányai, hanem istenek ajándékai; azért nem is lehet senki kitünő költő, hacsak isteni ihletés el nem ragadja. (Plato. De republ. Lib. 2.)

Cicero szerint: „A nagy és a tudós férfiktól úgy tudjuk, hogy a többi dolog tanulmány, szabály, oktatáson alapszik; a költőt pedig a természet teszi nagygyá, lelki ereje által emelkedik magasra s mintegy isteni szellem ihleti. Maga Ennius jogosan illeti a szent czímmel a költőket, mert mintegy isteni ajándék gyanánt adatnak az emberiségnek. Legyen tehát emberséges bírák! szent előttetek a költő neve, melyet még az okatlan nép sem sértett meg soha!

Sziclák, sivatagok visszhangozzák a szavat, a dalra a legiszonyubb állatok is megállapodnak és meghunyászkodnak; csak mi ne induljunk meg a költő szavára, a kik nemes tanulmányokkal foglalkozunk? Homerost a Colophoniak polgártársuknak mondják, a Chiosiak sajátjoknak nevezik, a Salamisiak hasonló igénynyel lépnek fel mellette, a Smyrniaiak honfitársuknak tartják s emlékére szobrot is emeltek; ezeken kívül még sokan vetélkednek és vitatkoznak Homeros dicsőségeért.¹⁾

Hadd idézzem egyik nagy költőnk felfogását is a költőkről:

„Jár a költő, mint Illyés tűz-szekérben,
Fent, fent... honnan mindenki más leszédül!
Repültjében aláesik palástja,
S mosoly köny lesz, — jóslat szól énekéből.
Legyen a föld, kincs, fény tiétek! ő nem
Lehetne boldog s gazdagabb vele!
Nélküle bus a föld, szegény az élet...
Szenteltessék meg tőletek neve!”

(Tompa M. „Lant és Korona“ czimű versében.)

¹⁾ Cicero: Pro A. Licinio Archia Poeta orat. Caput. VIII.

Gyulai Pál szerint a költészet az emberiség közkincese. Petőfi szerint lángoszlop a költő, hogy a népet vezesse Kánaán felé. Vagy az istenség szent levele, melybe örök igazságait írja meg, s aztán kegyelméből leküldi a gyarló emberekhez. (A magyar politikusokban. 358. l.)

A nagy költő a nemzetek legnagyobb vagyona. Vajjon meg lehetne-e pénzben becsülni Petőfi szellemi termékeit s volna-e a világon kincs, a miért a magyar nemzet odaadná Vörösmarty Szózatát?

A költők az igazság apostolai, a népek vezérei, tanítói.

A nagyszerű épületeknek az alapja is nagy és mélyen le van ásva a föld színétől. A nagy és nemes életű emberek tettei is mélyen gyökereznek szivük belsejében.

Nagy író nem lehet senki nagy hit nélkül. Olyan szépen mondja Renan E. »Az ember jobb pillanataiban a legvallásosabb. Ez akkor van, a mikor jó, a mikor látja, hogy az erény összhangzik az örök renddel, a mikor a dolgokat érdektelenül szemléli, a mikor a halált képtelennek találja. Hogyan ne lehessen feltenni, hogy az ily pillanatok azok, melyekben az ember látja a jobbat? Az ember akkor van leginkább az igazságban, a mikor legvallásosabb. Ha az ember jó, onnan van mindenedek felett, hogy ő vallásos“.¹⁾

Nagy íróink életét, műveit figyelemmel olvasva átlátjuk, hogy az az erő, a mely őket a nagyszerű művek létrehozására ösztönzi, az isteni ihletés. Műveikből, verseikből saját lelküket, életüket, jellemüket ismerhetjük meg.

A költők eszméket szolgálnak, eszmékért élnek, ők az emberiség haladásának, a nemzetek boldogításának a zászlóvivői. S az emberiség eme szellemóriásai kebelükbe hordozták a vallásos eszméket.

A magyar nemzet a vallásos eszmék iránt mindig fogékony volt. Legkiválóbb képviselői a magyar nemzeti szellemnek bizonyoságot tesznek hitükről magasztos műveikben.

Ezt látjuk Petőfi költészetében is

A világegyetem létrehozója, minden dolog kezdete és vége, a legvégső okozatnak az oka, az öntudatos erő, a főbölcsesség, a legnagyobb szeretet az, a kit mi Istenünknek, a Jézus által mennyei Atyánknak nevezünk.

Az Istenség eszméje kimagyarázhatatlan, de jelenléte érezhető a természetben, az ember kebelében.

¹⁾ Ker. Magv. XXVIII. é. f. 42. l.

Az ember egyéni hite és az a hit, a melyben neveltetett, ritkán egyeznek meg egymással. Petőfi, e kiváló nagy szellem, művében is érzik nehány helyen a katekizmus hatása. De azért egyéni hite tisztán kimutatható művei alapján.

Az Istent egyetlen egynek hitte és érezte.

Egy napja van csak az égnek

Egy holdja van csak az éjnek

Egy isten van a világon

(Ha szavaid megfontolom. 271 l.⁴)

Hát hiszen vártunk is egyre keservesen

Meg is tette volna hiszem az egy istent.

(János vitéz 17. l.)

Egy Isten őrzi a magyar nemzetet.

(A magyarok istene 383. l.)

Ezzel szemben csak a „Fekete piros dal“ czimű versébe nevezi háromnak az Istent. Mintha mind a három Isten nem gondolna mással csak mi velünk. (390. l.) Azonban e mellett az utóbbi mellett a három első idézet hathatósan meggyőző, hogy az ő egyéni hite az Istent egyetlen egynek hitte, mint a napot az égen, a holdat az éjben.

Az ő istensége a szabadság. (Csárda romjai. 238 l. és A szabadsághoz 382. l.) vagy tűzoszlop, a ki a magyar nemzetet átvezeti az ellenségen. (Vesztett csaták 419. l.)

Az ő szemében az egy Isten személyes lény.

Kinek valója fény,

Kinek szeméből minden szikra egy nap

Mint földek s holdak forganak körül.

(Apostol 79. l.)

Ez a felfogás megegyezik a deus (isten) név gyökérszavának a jelentésével, a mely a szankszritban fényt, világosságot jelent.

Legtöbb nép kezdetben a napot imádta isten gyanánt, a fénylő eget, a világosságot.

Szerinte az isten ezerszemű (Apostol 83. l.) a mivel az ő mindentudóságát akarja kifejezni.

Az Isten is haragszik, de nem sokáig, mosolyog és mosolya a szívárvány. (Erdei lak. 208. l.) A sok bánat után jutalmat ad. (K. Vilmoshoz 123. l.)

Az Isten, a ki mindent lát, a kinek mosolya a szívárvány, hom-

⁴) Az idézéseknél Petőfi összes költ. második népies kiadását 1891. Budapest, használtuk. Idézzük a vers czimét és a könyv lapszámát.

loka az alföld rózsája, (Petőfi vegyes művei. III. köt. 55. l.) öröködik az igazság felett. (Bolond Istók 68. l.)

Az ő utai végére mehetetlenek.

„Az isten tudja mit cselekszik
Magas tervébe nem lát a vak ember
S kérdőre vonnunk őtet nem szabad
Ráküld a tengerre engem
Lelkembe tette az iránytűt:
A merre az vezet, megyek.“

(Apostol 78. l.)

E soraiból az is kitűnik, hogy az ember lelkében levő isteni szikra vagy szent lélek az, ami az embert a szépre, a jóra, az igazra nemesre ihleti

Szerinte is a szent lélek nem valamely személyes lény, hanem az emberben levő nemes érzet, a mely mindenkinek javát akarja s minden emberi lény boldogságán munkál.

Az istenség munkája a nagy világ.

„Imádlak Isten, most tudom, ki vagy
Sokszor hallottam és sokszor kimondtam,
De nem értettem nevedet.
A nagy természet magyarázta meg
Hatalmadat, jóságodat...
Dicsértessél, dicsértessél örökre!
Imádlak Isten! Most tudom ki vagy.“

(Apostol 91. l.)

A nagy természet rámutat szerzőjének végtelenségére, jóságára. A költő szeme is meglátja Istent a nagy természetben, máskor meg keresi s miután ott nem találta meg, habár megbámulta a nagy természetet

... „Hol keressem
A nagy mestert, ki mindezt alkotá?
Oh hol vagy isten? Hadd keresselek föl
Hadd térdeljek le, hadd imádjalak!“

Miután sehol meg nem találta, habár elméje bejárta minden vidékét a böselkedésnek, végre megtalálja a lány szívében, a ki őt megszerette. (Válasz kedvesem levelére 313. l.) Kétségtelen, hogy minden bizonyíték között, a mely az istenség bebizonyítására fölhozható, a legmeggyőzőbb bizonyíték a szellem létezéséből merített bizonyíték. S ez leginkább szembetűnő, mikor két lélek egymás javán, boldogságán, örömén, békéjén munkálkodik. Erre nem emelkedhetik más, csak az öntudattal bíró lény, az ember, a kiből az istenség szikrája lakozik.

Legszentebbnek tartja az isten nevét.

(A honvéd 429 l.)

Minden nagyságnak alapja a hit egy magasabb, felsőbb lényben. Minden nagy lélek látja, érzi az Istent, a ki őt nagy tettek véghezvitelére buzdítja.

»Én átvonultában láttam az Istent és hátulról, mint Mózes — kiált Linne — láttam őt s bámulat, csodálattól megnémultam. Én lépteiből néhány nyomot tudtam felfedezni a teremtés műveiben; és műveiben még a legcsekélyebbekben, még azokban is, melyek semminek sem látszanak, oh mily erő, mily bölcsesség, mily kimagyarázhatlan tökély van!«¹⁾

Petőfi, a kire az istenség oly pazarul szórta szellemi kincseit, pazarul, mint Shakespeare-re, a kit annyira bámult és istenített, a mint kimutattam, nagy tisztelettel és bámulattal viseltetett az istenség iránt.

Nem sülyed az emberiség (253. l.) című versében mégis azt mondja, hogy a gonosz emberiség zabolázására találták ki az eget, isteneket, poklot és ördögöket. Ilyent ez a nagy költő is csak egy elkeseredett perczben irhatott. De ez az eszme nem új és már a sophisták hirdették azt a fölforgató tant, hogy a vallás a törvényhozók találmánya. Kritias egyik verse így szól: Volt idő, midőn az emberi élet, a vadállathoz hasonlóan, törvények nélkül szükölködött s az erőszaknak volt alávetve. A jókat még nem jutalmazta a becsület és fenytések még nem ijesztették a rosszakat. Majd törvényeket alkottak az emberek, hogy az igazság érvényre jusson, az igazságtalanság pedig megbűnhődjék; és azóta büntetés követi a bűnt. De mivel az emberek titokban követtek el oly cselekedeteket, minőket a törvény tiltott, akadt egy ügyes és okos ember, ki a romlott halandók elrémitésére az istenséget eszelte ki... hazugság alá rejtve az igazságot... Így történt, hogy egy okos ember el tudta hitetni az emberekkel, hogy léteznek istenek.²⁾

A történelem tanítása szerint minden népnek volt vallása. A biblia szavaival élve, csak a bolond mondja szívében, hogy nincs Isten.

A Krisztusról szóló nézete megegyezik az evangelikus egyház tanításával. Egyik versében segítségül hívja a Jézust. (A táblalabiró 118. l.) a másikon istenembernek tartja. (Megteremtéd lelkem új

¹⁾ Nicolas Ágoston „A ker. bölcsészet tanulmányozása.“ Ford. Majer K. Pest, 1870. 84 l.)

²⁾ Paul Janet „A politikai tud. története“, ford. Lőrincz Béla, Budapest. 1891. 113. l.)

világát 228. l.) Szüleinek megígéri, hogy aranysegélyzetű imádságos könyvet veszen számukra, ha gazdag lesz, a melybe Krisztus urunk képe lesz metszve. (Szülőimhez 182. l.)

Azt a nagy igazságot is kimondja, hogy minden megváltó sorsa megfeszítettés. (Apostol 169 l.)

„Kereszt jutalma a fáradságoknak
Mindenfelé keresztet osztogatnak.
Aranykeresztet tűznek a fejedelmek
Jobbágyaik mellére; a földművesnek
Oszt a természet buzakereszteket;
Fakereszt illet, megváltók, titeket!“

(Kereszt. 256. l.)

Itt azt fejezi ki, a mit már Plátó megmondott és a történelem igazol, hogy a ki jó akar lenni a rosszak között, bizonyos lehet benne, hogy áldozatuk lesz.¹⁾

A szent lélekről, vagyis az emberi lélekről felfogása magasztos, szép. A szent lelket nem tartja a szent háromság egyik személyének, annál kevésbé istennek, azt elismeri, hogy a szellem örök (Vajda Hunyadon 424. l.) s az ember lelke a fiában él. (Fiam születésére 419. l.) Egy versében azt mondja, hogy a költőnek szükséges, hogy lelke legyen. (Egy kritikushoz 455. l.)

A materialisták szerint a lélek az anyag működése s a test elenyésztével a lélek működése is megszűnik.

Ha ez igaz lenne, akkor a nagy szellemek, nagy lelkek működése, műveik, melyekre szellemük bélyegét ráleheltek, nem hatnának senkire.

Petőfi a test és lélek közti kapcsolatra csak rá mutat s kérdi,

Szeretője-e vajon a testnek a lélek?
S mint szeretőkhez illik, együtt enyésznek?
Vagy a lélek a testnek csak barátja?
S úgy tesz mint rendesen a barát:
Elhordja magát,
Midőn amazt pusztulni látja?

(Szeretője-e 254. l.)

A nagy lelkeket az isteni gondviselés az égből küldötte e földre, hogy itt éreleljék az emberiséget nagy czélja felé, mely nem más, mint a boldogság. (Apostol 92. l.)

S a nagy lelkek sajátja, hogy őket a világ nem érti meg. (Kik a föld alacsony porából 254. l.)

¹⁾ Paul J. A pol. tud. tört. 5 l.

Ez a nagy szellem, a kinek élete is volt olyan szép, mint a milyen szépek versei, a bűnt rémségesnek mondja. (Apostol 38. l.)

A bűnt biborban látja álmaiban, a kinek tiprott erény lábai zsámolya (Álmaim 242. l.)

S felveti a nagy kérdést, hogy :

„Ki fogja vajon megfejteni

E rejtélyt:

Az emberiségnek könnyei

Lemoshatnák-e az emberiségnek szennyét? “

(Ki fogja vajon megfejteni 254. l.)

Egy elkeseredett perczében azt dalolja :

„Láttam a jónak örökös bukását

S a rossznak örök diadalmaít. “

(Mért vagyok én még a világon 248. l.)

De még is határtalan reménye, hogy két nemzet lesz a föld, a jók s a rosszak nemzete. Egymással szembe állanak s győzni fog a jó, a mely a földön mindig vesztett. Ekkor a menny a földre fog költözni s az élet örök idvesség lesz. (Az ítélet 312. l.)

A jóságot pedig, mely a bűnnek ellentéte, a lélek virágának nevezi. (Az árva leány 302. l.)

Legtöbbet foglalkozik a jövő élet, a feltámadás, a halhatatlanság eszméjével. — Ő, a ki életében elhintette a halhatatlanság magvait s műveivel biztosította magának az örökéletet, határozottan kifejzi „Jövendölés“ czimű versében, hogy :

„Takarjon bár a szemfödél:

Dicső neve költő fiadnak,

Anyám, soká, örökkön él. “

A költőt, ha kora nem is érti meg, világosabban látó századok föltámadását meg fogják ünnepelni. (Egressy Gáborhoz. 171. l.)

Lelkét olyannak tartja, mint Ilyés próféta, a mely a mennybe száll a dicsőség lángszekerén. (Arczképpemmel 235. l.)

Az istenországát a Jézus példázatai szerint az emberi szivben kell keresnünk. Itt van az alapja, itt fejlődik, itt növekedik hatalmasná, nagygyá, mint egy élőfa, ha minden rossz indulatot kiirtunk belőle.

A héber mondák és a héber próféták tanításai alapján kifejlődött a külső mennyországról szóló keresztény felfogás a jövő életről.

Valóban nagyon sok érv szól a mellett, hogy lenni kell egy szebb, dicsőbb életnek.

Petőfi lángszelleme is a mennyország eszméjével sokat foglalkozott.

Kérdi, hogy vajon van-e ott élet (Apostol 38. l.) Van-e élet a halál után. (Dinom-dánom.)

Találkozik a mennyben azzal a lélekkel az ember, a kit e földön szeretett? (Hová levél 191 l. és Mulatság közben 201. l.)

Vajon hol lehet az a más világ? (Szép napkeletnek 347. l.)

A más világot sötétnek tartja. (Az év végén 420 l.)

A mennyországot fenn képzei ő is a csillagokon. (A csillagos ég 335. l. és Tündérálom 47. l.)

Olyan messze van az ég, (menny) hogy onnan porszemnek látszik a nagy földteke. (Salgó 35. l.)

Máskor a mennyországot kedvesi szemében találja fel. (A varró leány 208. l.) De ez a mondása inkább egy költői kép (hyperbole.)

A mennyországról való hitét leghathatósabban hirdeti „E gazdag ur“ című verse; melyben elmondja hogy a gazdag a szegényt most lenézi, a mennyben megfordítva lesz, a szegény néz le a magasból, a mennyből, a mikor a gazdag a pokolban lesz.

Egészen a Jézus példázata a gazdagról és Lázárról.

Lehetetlennek tartja, hogy a halál után a jók és a rosszak, Sokrates és az ő lóhéra egy helyre mentek volna. (Az ember ugyan hová lesz 254. l.)

A lélekvándorlást is hirdeti egyik költeményében.

„Halhatatlan a lélek, hiszem,
De más világba nem megy át,
Csak itt lenn a földön marad
A földön él és vándorol,
Többek közt én emlékezem,
Rómában Cassius valék,
Helvecziában Tell Vilmos,
Párisban Desmoulin Kamill....
Itt is leszek tán valami“

(Halhatatlan a lélek 278 l.)

Alig néhány helyen a poklot is emlegeti s arról azt hirdeti, hogy a pokol lenn van a föld belsejében, honnan a szellem égbe száll, ha büntetését átszenvedé. (Tündérálom 46. l. E gazdag ur 256. l. Bányában 306. l.) Egészen katolikus dogma.

Az utolsó itéletet is hirdeti, mikor a megholtakat a trombitászó kelti fel (János vitéz 10. l.) s égni fog az isten világa. (Szécsi Mária 73. l.) (Apostol 105. l.) A ki rosszat teszen, azt az isten megszámlaltatja. (Panyó Panni 317. l. és Nincs jogom, hogy... 231 l.)

Az ítéletkor a jó és a rossz összekapnak s győzni fog a jó s mennyország lesz a földön. (Az ítélet 312. l.)

Istentagadásnak tartja a kétségbeesést, az öngyilkosságot:

„Mert van a világnak atyja,
Van egy hű gondviselője
Minden ember megláthatja
A ki el nem fordul tőle.“

(Bolond Istók 66. l.)

A halált áldásnak tartja, a hol elfeledjük, hogy szenvedtünk ezen a földön. (Bolond Istók. 66. l.) Máskor meg egy nagy kérdésjelnek, a mire senki sem tudott megfelelni. (Dinom-dánom 132. l.) De habár béke van a sirban, még is többet ér a halálnál az élet, mert az életben öröm is van. (Hattyudalféle 161. l.)

Az az ohaja, hogy halála után égessék el a szivét, mintsem olyan sziv porával vegyüljön össze, a kit magasabb indulat sohasem hevített föl. (Szivem 340. l.)

És itt a hullaégetésről mondja el pár sorban nézetét, a mi még későre fog megvalósulni, mert az emberiség nehezen halad az egyetemes művelődés országa felé. A régi megcsontosodott szokásait, nézeteit, hitét nehezen hagyja el

Ha az Isten igazságos, úgy egyik embert úgy szereti, mint a másikat, mert mindenkit egyformának teremtett és nincs joga egyiknek verni a másikat. (Apostol 89 l.)

Az ember, a kit Isten saját képére teremtett s a kinek emberi méltóságára kellene, hogy emelkedjék, a kinek a napba kéne néznie, a porba néz és a csuszás-mászást tanulja el a föld férgeitől, csak a nagy lelkek küzdenek a szabadságért s a nagy lelkek nem hajolnak meg soha (Apostol 92—93. l.)

Kimondja a valódi Krisztusi elvet, hogy közülünk senki sem élhet önmagának, hogy az ember annyiban ember, a mennyiben mások javán, boldogságán munkál, fáradoz.

„Nyugodjál meg sorsodban jó fiu,
Viseld békén a r'deg életet
Tégy másokat boldoggá, ha lehet,
S maradj magad boldog-alan.
Légy föld, a mely gabnát terem,
Hogy mások learassák;
Légy lámpa, mely míg másoknak világít,
Tulajdon életét fogyasztja el.“

(Apostol 94. l.)

Az ember vagy nyalja a más talpát, vagy a magáét mással

nyalatja. (A világ és én 201 l.) A világon annyi a gazember, hogy fa sincs annyi, a mire a gazembereket felköthetnék. Ha minden gazember esőcsepp lenne, negyven nap és negyven éjjel folytonosan hullhatna a gazember-esőcseppből az eső. (Hogy van, hogy azt a sok gazembert 240. l.)

Máskor ismét kérdi, hogy az emberiség fején hány hajsza van és hány gonoszság szívében? (Hány csepp van 253. l.)

A föld végre kihül, mert a beletemetett jéghideg szívek megfagyasztják. (Mivé lesz a föld? 254. l.)

Vajjon az emberiség könnyei lemoshatnák-e az emberiségnek szennyjét? (Ki fogja megfejtani 254 l.)

Máskor meg azt éneklí az emberről, hogy nincsen szíve, csak zsebe s ha ez nincs tele, rut a világ az ember előtt. (Világgyűlölet 263. l.)

Felemlitem még, hogy képeit, hasonlatait sokszor veszi a bibliából.

A mint kimutatni igyekeztem, Petőfi, a magyar költők legnagyobbika, vallásos érzéstől volt áthatva. E nélkül nagy költő nem is lehet senki.

Az emberről való sötét nézetét enyhíti a nagy lelkekről való ma gasztos felfogása.

Az ember kiváló jellemvonásait tünteti elénk a lángszellem élete, költészete, munkája és működése.

A magyar faj erénye és hibái felismerhetők nagy költőink műveiből. Legnagyobb szellemeink egyike, a magyar faj büszkesége Petőfi Sándor.

A fenn elmondottakból kitűnik, hogy a legnagyobb eszmékről, melyeket a vallás hint az emberek kebelébe, Petőfi miként gondolkozott. Korunkban, midőn a liberális eszmék terjedésével sokan magát a vallást látják megtámadva, minden esetre nem hálátlan dolog kimutatnunk, hogy a nagy emberek műveiben is a vallásos eszmék, mint fényes aranyfonal, miként vonulnak át s a nagy szellem műveinek értékét miként tesszik ragyogóvá.

Petőfi műveiben a legszebb gyöngyök azok, a melyeket Istentől, az emberi lélekről, a megváltókról, az erényről mond. A vallásosság legszebb jellemvonása az egyes embernek, a nemzetnek és alapja a költészetnek. Minden nemzet irodalmában a vallásos költészet megelőzte a világi költészetet, De a vallást a költészetből kiirtani soha sem lehetett és nem is lehet ez czélja a költészetnek soha. Hisz czélja mind a kettőnek ugyanaz, a szép megkedveltetése,

csak hogy a vallás ennél is tovább megy, a jót és az igazat is czélja a szép mellett megszerettetni és gyakoroltatni.

A költő nevének fényt ad, mint az egyes embernek erőt, a vallásos hit.

A nagy elme magasztos eszmék hatása alatt hat, alkot, gyarapít. Petőfi költészetét is a vallásos eszmék áthatották, mint a tavaszi napfény áthatja a bérczeket, völgyeket és halmokat.

Az egyes ember hittet, vallásossággal nagy dolgokat kivihet, de a nemzetek felvirágzásának is a vallásosság az alapja.

A költészetnek pedig feltétele a vallásosság. Ez a szárny, mely a költőt a magasztos eszmék birodalmába röpteti. A magyar nemzet legvilágibb költője magasztos műveit is a legszebb vallásos eszmék hatják át.

DÉZSI MIHÁLY.

Buddha és Jézus.

Mi az ember főczélja? ez a kérdés mindig foglalkoztatta az embereket. Mi a *legfőbb jó?* (summum bonum, το καλον.) Mi az emberre nézve jó, tökéletes és szép? Jézus így tette föl e kérdést: „Mi az Istennek első parancsolata?” Föltevén, hogy az ember az istenségnek legteljesebb kifolyása, legszebb képe s így a tökéletes szeretetnek, hitnek, ismeretnek és hatalomnak gyermeke, Jézus így fejezte ki a το καλον-t: Rendeltetésed, lételed czélja: szeretni, hinni, törekedni és közeledni az Istenhez, az egyedül tökéletes lényhez; inkább és inkább osztozni örömeiben, dicsőségében és bölcsességében. Nem csak egy, de három tanu — Máté, Márk, Lukács — biztosít, hogy Jézus így fejezte ki a summum bonumot, hozzátevén, hogy Isten a legszentebb és legfelségesebb lény. Térj hozzá, oh Izrael, teljes sziveddel (szeretet és öröm), teljes lelkeddel (hit és remény), teljes elmédvel (értelem és gondolat), és teljes erőddel (munka és hatalom). Ez az első tennivaló az emberre nézve a Jézus szerint. Azonosítsa magát az örök szerető, legszentebb, legbölcsőbb és mindenható lényvel, azaz legyen őszintén szerető, hívő, gondolkozó és munkás, s embertársait is igyekezzék ide emelni. „Ez az első parancsolat. Ennél nagyobb egy sincsen.“ Így igazság, példás élet, egyenesség, tisztesség, folytonos haladás a tökéletesség felé, embert emberhez, s mindnyájunkat Istenhez kötve igaz rokonsággal — ez volt és ez a Jézus vallása. Ennek ellentéte, a mi ellen ő küzdött — a „bűn“. Szerinte a *summum malum* (a legfőbb rossz) ez igazságnak ellentállásban áll. A *damnum* (vesztés, kárvallás) annyi, mint az ember visszafelé fejlődése a folytonos haladás helyett. Az emberre nézve sincsen más törvény, mint hogy minden élet növekedés. Isten mindent azért teremtett, hogy növekedjék; de mindenek fölött leginkább azért teremtette az embert. De ha ő akar — igen, ha akar — megállhat a növekedésben, sőt visszafelé is fejlődhetik. Haszon vagy vesztés. Tehetségeinek elhanyagolása vagy az azokkal való visszaélés által könnyen eltérhet a naponkénti tökéletesedés útjáról és elveszítheti a szeretetnek, örömeinek és hitnek igazi erejét.

A tehetségek e vesztesége ellen harczolt Jézus állandóan. Ez a bűn az Isten akarata ellen, ez a *damnum*, fölfelé haladó természetünknek ellenállás, mely abba a szokásba visz, hogy minden jónak, szentnek és igaznak ellentálljunk, az erőnek, örömnök és dicsőségnek végtelen veszteségét eredményezi — e rosztól való megszabadításban állott és áll a Krisztus evangéliuma és üdvözítése.

2. Térjünk most Buddhára Mi volt az ő szándéka és czélja? Mi volt az üdvösségtan, melyet ő hirdetett? Igazi önmegtartóztatás volt-e az? Igen. Megmenti-e az embert valamely veszteségtől? (*damnum*). Meg. Mitől? Legfőképpen a fáradtságtól a békéért. A fáradtság, a nyugtalanság — ez volt Buddha *summum malum*-ja. A nyugalomért oda adott volna mindent, a mivel bírt, még az életét is, — minden élő örömet, minden élő reményt, minden fölfedezést, minden vállalkozást, minden munkát, minden öntudatos életet; ezektől akart mindenkit megszabadítani az örök nyúgvó, szentséges Nirvana kedvéért. Méltó czél volt ez? Igen is, nem is. Méltó volt; de nem a legméltóbb. A nyugalom nem keresztényi czél is? „Jöjjetek én hozzám, kik megfáradtatok és megterheltettek és én megnyugtatlak titeket“ — azt mondja Jézus. „Békét hagyok veletek s az én békémet adom belétek.“ „A békesség tartsa meg szíveteket és eszeteket Istennek s az ő fiának, a Jézusnak tudományában és szeretetében.“ Békeség tudomány, békesség szeretettel. Vajjon Pál apostol a tudomány alatt azt értette-e, a mit Jézus látszik kifejezni e szavakkal: „teljes elméddel“ — az embernek értelmi tehetségét, értelmét, törekvését, bölcsességét, melyet tanulással szerez. Vagy azt a belső ismeretet értette, mely szemet húnny minden előtt azért, hogy megtalálja istent saját lelkében; de csakis saját magában? Vajjon Pál apostol az Isten szeretete alatt Istennek a családi, gyermeki és társas élet áldott öszhangjában való megtalálását értette-e? Azt értette-e, a mit Jézus fejez ki azzal, hogy menjünk az Úr eleibe teljes szívvel, szívünk leggyöngédebb érzelmeivel, annak minden örömével, a személyes áhítatosságnak legfényesebb bizonyásaival? Ha ezt értette, akkor a Pál, a Jézus s az evangélium békéje nem a Nirvana békéje, nem a Hinduismus, a Buddhismus és Buddha békéje. Nem.

Mi volt Buddha szerint a „legfőbb jó“ és „legfőbb rosz“? Lásuk ezt. Az embernek főczélja, mondja ő, a nyugalom. A „lemondás“ annnyi, mint mindent fölkáldozni a nyugalomért. Örökös csendesség az első jó, tökéletes és szép. Az élet örömei zajosak s zavarják nyugalomunkat. Azok után ne vágyódjál. Szüntesd meg azokat. Hagyd el végeképpen. Semmisíts meg minden gyönyört, még az ég gyönyöreit is.

Öld meg azokat. Öld meg a szeretetet és gyönyört a békéért. Öld meg a gondolatot és tudvágyat: ezek is zavarják békénket. Hagyd el a törekvést, foglalkozást, hősiességet: ezek harciba kevernek, az életet félelmes háborúvá teszik, a mi a békének ellentéte. Ezekről mondj le. Jőjj a Nirvánába, mely az Isten békéje, hol nincs érzés, értelem és cselekedet; de a nélkül, hogy valamit kérdeznél arról. Azt szavakkal nem lehet kifejezni. Azt nem lehet gondolni. Ne nevezd örömmek. Azt nem lehet érezni. Ne nevezd látomásnak. Azt nem lehet látni. Álom borítja a szemet. Ilyen állapot szükséges az imádkozásra. A keresztény elég balga, hogy gondolkozik is, mikor imádkozik. Még balgább, midőn könnyölgése által reményeket ébreszt magában. Ez várakozást, álmatlanságot, nyughatatlanságot okoz. Mindez rossz. Mindez *damnum*, veszteség. A gondolat és remény kárhozat. A munka az első átok. Kérlek, ne dolgozzál. Mi van inkább ellentétben a nyúgalommal, mint a munka?

Minden tehetség, erély, akaraterő megzavarja a békét. A mi sajátod, hacsak nem mástól kaptad, kárhozat. Az első jó a szegénységi fogadalom. Az első szép semmit sem tenni. Ha enned kell, egyed koldustarisnyádból a morzsalékokat, mit vetnek abba a kegyesek, mit adnak a bolondok, kik munkával keresik kenyerüket. Szóval a Buddha-evangéliumnak négy magasztos (?) igazsága ez: (1) Fáradozás; (2) Kerüld el ezt; (3) Vágyakozás; (4) Öld meg ezt. Erről az evangéliumról mondja Edwin Arnold: „Magában foglalja egy általános reménynek (álomnak) örökkévalóságát; egy határtalan szeretetnek (télenségnek) halhatatlanságát; az utolsó jóban való hitnek (az élet örömeitől és kötelességeitől való megszabadulásnak) egy elronthatatlan elemét; és az emberi szabadságnak (az Istennek való szolgálat és a Jézusnak való engedelmség alóli felmentésnek) a legmerészebb állítását, melyet valaha tettek.“

3. Most következik annak a bebizonyítása, hogy a *világnak valódi buddhista népei* mind tétlen álomba vannak merülve. Ezek a népek nem az Indiaiak, hol a Buddhizmus a saját atheizmusa miatt „ezelőtt ezer esztendővel megsemmisült“, a mint Andersen mondja; nem a Chinaiak, hol — a mint Dixwell mondja, a ki sokáig volt Chinában — „négy közül alig egy hallott valaha valamit a Buddhizmusról“; nem a Japánok napimádásukkal, hol Bird Izabella újabban azt tapasztalta, hogy az emberek legfőbb ideája „undorodni mindentől, a mi létezik,“ gyűlölni a vállalkozást és önbizalmat. Nem. A valódi Buddhista államok a télenség melegágyai, hol nincs kereskedő osztály, nincsenek tudományos emberek, nincsen pénzügy, nincs haladás, nincs

kormányzás; hanem egy sötét vagy véres despotizmus, mire példa a Buddhizmus véres kezű királya, Birmámban. Valódi Buddhista nemzet csak hat van, névszerint: Siám-, Birmáh-, Nepol-, Thibet-, Mongolország- és Ceylonban; de ez utóbbi nem is egy nemzet, hanem a brit indiai partnak egy szigete, melyet angol kávé-ültetők művelnek, melynek szegényebb lakói buddhisták. Egyetlen chinai ember sem teljes buddhista. China vallása mindent összevéve az ősök imádása, a mi a Buddhizmussal ellenkezik. Engedjük meg mégis, hogy Chinában száz millió névszerinti Buddhista van; Japánban tíz millió; Indiában egy sincs; Siámban kevesebb, mint öt millió; Birmámban négy millió; és a kevés népű Mongolországban, Nepolban és Thibetben föltevés szerint egy-egy millió, Ceylonban fél millió, — és többet hol keressünk? Így hát a Buddhisták összes száma 122—125 millió az egész földön, melynek népessége 1200—1400 millió. Nem áll tehát az az állítás, hogy a Buddhisták az emberiségnek egy harmadát teszik, hanem közel egy tizedét. És egy tizedet teszen az emberiségnek azon része is, mely a vándorló barbarismustól most közeledik a letelepedés és civilizáció felé. Ez az a fajta az emberiségnek, mely állati vágyainak, éhségének, a vérengző élet nyers szenvedélyének hódol. Így levén a dolog, Isten különös kegyelmének köszönhető, hogy közeledik ezek felé a Buddhizmus, mely vágyaikon uralkodni s szenvedélyeiket megfékezni tanítja. A gyakorlati eredmény ebben az esetben igen jó. A Karma, Dharma és Nirvána tehát a Buddhista népekre jó, ha nem is jó theologia.

4. A hindu Gotamának *nem eredetisége* is azonnal szemünkbe tűnik, különösen, ha a „The Light of Asia“-ban megvallva látjuk, hogy „a lélek-vándorlás tana alapítottát s a Hinduk által általánosan elfogadtatott a Buddha korában“, a miről azt kell mondanunk, hogy „az teszi tulajdonképpen a Buddha tudományának erejét és magasztosságát“ és hogy a Nirvána, Dharma és Karma a Buddhizmus főbb vonásai. Azonban a nyugalomnak, engedelmisségnek, a jó és rossz öröklésének emez eszméi nem egy idejűek Gotamával. Tehát ezek alapítottak s általánosan elfogadtattak a Hinduk által“ (a kik közül való volt Gotama is) sokkal az ő születése előtt. Rhys Dávid „Hibbert Lectures“-jében megmondja, hogy tulajdonképpen Buddhánál mi volt eredeti. „A Buddhizmus megkülönböztető jellemvonása — mondja — az volt, hogy elsöpörte látomásának mezejéről az egész lélek-theóriát, a mi eddig oly teljesen betöltötte az emberek lelkét. Mert a világ-történelem első szakában kihirdetett egy olyan üdvözítő tant, melylyel minden ember önmagára üdvözülhet ezen a világon — a nélkül, hogy

Istennel a legkisebb viszonyban is állana. Tudománya nem az Isten ismerete volt; hanem . . . az embereké és dolgoké.“

Buddha nem csak az Isten, de a lélek létezését is megtagadta. Rhys Dávid, (a ki ebben a tekintetben az első angol tekintély) legutóbbi művében (*Lectures on the Origin and Growth of Religion*) azt mondja, hogy a „legrégebb ismert századok, a hét árja fajnak ős szülői — a hinduk, persák, görögök, rómaiak, kelták, teutonok és sklavok — hittek a léleknek a testen kívüli létezésében“. De „az új eltérés, melyet most előterjesztek — mondja R. Dávid — a legjelentékenyebb tény a Buddhizmusban, az t. i., hogy a lélekről semmit sem akar tudni“ . . . Ismét „a lélekvándorlás közönséges fölfogás szerint a Buddhizmusnak leglényegesebb része, a miről pedig *canonicus* irataikban sehol említés nincsen téve, sőt még vonatkozás sincsen reá. Azért nem habozom határozottan állítani — mondja Rhys Dávid — hogy Buddha a lélekvándorlást nem tanította.“

Ő csupán a „jellem-vándorlását“ tanította, a mi hasonló az eredendő bűnhöz a keresztény tanban. Így tisztán látjuk, hogy mi volt eredeti Gotamánál, egyik legnagyobb tisztelője és modern magyarázója szerint. Modern tudósok úgy beszélnek a lélekvándorlásról, mint olyan tanról, mely becsuszott a Buddhizmusba némely helyeken s különösen Birmában, hol Buddhának állati és emberi átalakításai — az ő ezeréves vándorlása — teszik még ma is minden egyházi beszéd lényegét. Gotama „magasztos“ tudománya tehát ma úgy tűnik föl, mint a mely nem ismert Istent, csak embert; de az embert is úgy, mint egy testi lényt, lélek és szellem nélkül. Ezekből látni való, hogy a Buddha tudománya az eredetiségtől milyen messze volt. Mint a Luther protestálásában, a protestáló elfogadta a főbb igazságokat s vallásának alapját azokkal támogatta, a mik ellen harczolt.

5. A hinduizmus e nagy reformátorának *személyes története* mi-ben áll? Ismerjük-e azt? Mondhatjuk-e azt joggal 2400 esztendő után is? Alig. *Buddha életének romantikus legendája annyira szanaszót* van, hogy azt alig lehet összeszedni. És vajjon a mit összeszedhetünk, abból ki lehet-e választani a valóságot? Nem igen. A csudák e lajstromának minden olvasója kénytelen a maga módja szerint itélni. A Buddha élete nem más, mint a minővé az olvasó teszi. Voltál a Buddha születése helyén? Voltam. Voltál ott, a hol tanított? Ott is voltam. Tudod, hogy az uralkodók és fejedelmek milyen életet élnek abban a tartományban? Igen, én olvastam történelmüket, beszéltem velök, jártam körülöttük több mit 25 évig. Akkor te abban a szerencsés helyzetben vagy, hogy helyesebb következtetéseket

vonhatsz, mint azok, a kik soha sem voltak Indiában. Meglehet. Azt mondják, hogy az élet nem változott sokat Indiában ez alatt a kétezer esztendő alatt. Ez részben igaz. A keleti élet lassan fejlődik addig, míg a szükséges rugót megkapja, de aztán bimbózik, virágozik és jó gyümölcsöket terem. A történelem első szakában nyugat felé forgott a világ és a másodikban, a mely most van, kezdett virradni azon a régi jó földön, a melyre mi nyugatiak jöttünk. Jaj nekünk, ha elfeledkezünk az anyaméhről, mely minket szült, midőn benszültött gyermekei kiáltják: „Jöjjetek ide, segítetek rajtunk, nyissátok ki szemeinket s javítsátok meg életünket,“

De hogyan élt Buddha? Ugy, mint más keleti fejedelmek és uralkodók fiai élnek. Ki volt a Buddha atyja? Sziddhodana. És milyen természetű ember volt? Olyan ember, a ki tetemes vagyont gyűjtött lázongó alattvalóitól, a mit aztán, mint rendesen minden rajah (keleti fejedelem), személyes élvezetekre költött, mit ha nem borban, a nőkben talált föl. És Buddha Gotama is valószínűleg követte atyja példáját. Ugy látszik neki bőven kijutott ezekből. Minden adat azt bizonyítja, hogy fényűzésben és kicsapongásban élt közel 30 éves koráig. A leghitelesebb hagyomány szerint 29 éves volt, a midőn — meglehet undorodásból — elhagyta ágyastársait, a kik közül egy „felesége“ volt s egy fiuval is ajándékozta meg és magányba menekült, a mit kivüle más fejedelmek is tettek. Itt hat évig megpróbálta az asketismust. Ekkor, mint a tékozló fiu, magához tért. Gondolkozni kezdett. Bukása által tanult megállani. Hazulról való száműzéséből tanulságot meritett, a mi jó lecke volt reá nézve.

Mások is voltak, a kik vele együtt az erdőkben keresték az igazságot s ő ezek tapasztalatait is saját hasznára fordítá. „Minden tulság rosz — mondá — még az önmegtartóztatásban való tulság is.“ Visszatért a társadalomba s tanító lett. Abban az időben lázadás volt az egész országban a papság ellen, melynek célja volt a Bráhmínok hatalmának csökkentése. Ezek ugyanis a népre nehéz terheket raktak s azon csak egy ujjal sem akartak könnyíteni. Buddha csatlakozott a zendülőkhöz. A vezetők között is nemsokára kitűnt. Jól tanított s népszerű volt. Népéhez, a hindukhoz intézett tanításai, a régi alapokat nem erősítették, hanem mindenütt fölforgatták a régi intézményeket, a hol csak lehetséges volt. A szegény és alsóbbrendű emberekhez fordult. A moharaják, a mint az éhes brahmínokat nevezték, egy áldozatra ezer tehenet vagy lovat is lemészároltak. Ez rettenetes áldozat volt és Buddha nem ok nélkül vádolta őket. Ő ezzel szemben kárhóztatott s visszautasított minden áldozat-

tot. Midőn a Brahminok ezt mondták: „Az istenek megharaguszna”, ő azt válaszolta, hogy nincsenek sem istenek, sem isten. Ez így ment tovább. Most már Buddha a tömeg bálványa lett. A hinduk előtt nem áthatott szent ember hírében, ha a pénzt meg nem vetette és fakir nem lett olyan mértékben, hogy legalább kenyerét koldulja. Ezt is megtette s élete végén már koldus volt. Azonban nem ette meg, a mit koldult. Ennél okosabban cselekedett. Hiveket szerzett vele reformja számára. Későbbben a Buddhismusban őt nagy parancsot találunk: „Ne ölj; ne lopj; ne paráználkodj; ne hazudj; részegítő italokkal ne élj.” Buddha ezek által a fájdalom és nem a bűn ellen harczolt. Nem az igazságtalansággal, hanem a nyughatatlansággal állott harczban. Miért mondotta volna ő a bűnös asszonyoknak: „Éredj és többet ne vétkezzél.” Ez nem tartozott az ő missiojához. És hogy halt meg? Megsemmisítés által? Határozottan nem. Négy különböző szerző idéz Buddhista iratokat annak a belizonyítására, hogy ő, ki több mint 40 évig hirdette az érzelem és minden érzék, sőt még az élet szeretetének is elfojtását, mértékletlenség következtében halt meg. Az Encyclopedia Brittanica, Alabaster, Bigandet és Hardy Spence egyaránt állítják, hogy Buddha utóljára friss disznóhust ebédelt s emésztés hiánya miatt nehéz küzdelmek között halt meg; miután áldását adta Chunda kovácsra, kitől a kitűnő zamatu disznóhust kapta, s nagy jutalmat ígért neki, mivel nem fogja az ítéletre küldeni, hanem az örökkévaló csendességbe és mindig tartó nyugalomra: a Nirvánába. Így halt meg Buddha. Ha van valami ebben a tárgyban, a mi nincsen világosságra hozva, mi meg tudunk neki bocsátani. Ő is elmondhatta volna azt, a mit May József Samuel mondott, midőn egy alkalommal a rendetlen evés miatt rosszul lett és doktort hivatott magához: „Oh doktor! én nem félek, de szégyenlem, igazán szégyenlem meghalni”. Gotama nem mondta ezt, pedig ő is az ételben való mértékletlenség miatt halt meg. „Buddha elérte a tökéletes szentséget” azt mondja dr. Hedge az „Unitarian Affirmations”-ban. És Arnold, a mig egyfelől megvallja, hogy ő „több mondatot módosított a kapott elbeszélésekben”, addig másfelől azt mondja: „Ez a magasztos személy egyetlen kifogás miatt nem jelenhetik meg a gondolat történetében úgy, mint a legmagasabb, legjobb, legszentebb és legnagyobb jóltevő. Ez éppen azt teszi, a mit fennebb mi is mondtunk, hogy e valóban nagy reformatornak személyes élete olyan, a milyent mi csinálunk abból. Még most is azok a pontok, melyeket érintettünk, a legjobban vannak támogatva s a legkevésbé tagadhatók.

6. Végre lássuk, hogy a kifejezések használatában mennyire eltévedhetünk a miatt, hogy nem ismerjük az ők keleti fogalmaikat. Mi azt mondjuk: „Isten“ s ők is azt mondják: „Isten“, de az ők istenfogalmuk olyan messze van a mienktől, mint az északi sark a délitől. Mindenki tudja, hogy a mi bibliánkat mennyire nehéz chinai, indiai vagy japáni nyelvre lefordítani. A mi nagyszerű szavaink az ők kicsinyes kifejezéseikben elveszítik minden értéküket, mint szeretet, hit, remény, kedvesség, háládatosság, igazság, jóság, szentség. Nekik ezekre nincsenek szavaik. Csupán a szavak lehetnek szeméink jelei, gondolatunk és életünk képei. Gondolataink és életünk messze eltávozik az övéktől. A létért való küzdelmünk, nyugoti környezetünk és kifejlődésünk a mi fogalmainkat idegenekké tették rájuk nézve s az övéket is reánk nézve. A hindu, a ki leül a ház padozatára s eszik ujjával, a szék és a kalán kifejezésére a padozatot és ujjakat használja. Kitaláljuk e mi azt, hogy a szék alatt padozatot s a kalán alatt ujjakat kell érteni. A Buddha, Karma, Dharma, Nirvána szavaknak is a lefordítása éppen olyan messze van az eredetitől, mint ezeké.

A Buddhista szerint a gondolat abszolút elfojtása „tudomány“. Az értelem megsemmisítése „bölcseiség“, a mit mi bárgyuságnak nevezünk. A mit mi tanulásnak mondunk, azt ők tudatlanságnak nevezik. Szerintök mindenkinek el kell jutni egy főjőhöz t. i. annak a belátásához, hogy ő Isten s a mint Isten, ugy ő is örökkévaló. Ez, a mit Arnold „az emberi szabadság legmerészebb állításának nevez, melyet valaha tettek“, nem a mi szabadságunk, hanem az ő szabadságuk. Ez az a szabadság, melylyel nekünk okvetlen birnunk kell, hogy emberek lehessünk. Ez megtagadása annak, a mi nélkül mi balgák s a természet és kötelesség ellen lázadók vagyunk. Freeman Clarke azt mondja: „A Buddhizmus annyi, mint az ismeretet kereső értelem és az ismeretek iránti eme belső érdeklődése teszi annak egyik megkülönböztető jellemvonalát.“ De minő ismeretek iránt? Az Isten ismerete iránt. És hogy lehet azt elérni? Az azon ismeret, a mely ment minden olvasástól, gondolkozástól, törekvéstől, kutatástól, tapasztalástól, történelemtől és tényektől. Szemlélődjél legalább tíz évig e világtól elzárva, hol értelmed elbutul s akkor eléred a „magasztos bölcseiséget.“ Mennyire rászéd és megcsal mindnyájunkat a kifejezések ilyen használata. Nem sokkal ezelőtt Freeman Clarke-al való utolsó beszélgetésünk alkalmával panaszkodott ő a miatt, hogy mi akárhányszor ostobaságot mondunk, midőn a keleti vallásokról beszélünk, ha csak nem éltünk közöttük annyit,

hogy őket teljesen megérthessük és ha nem tudjuk, hogy az ő utaik nem a mi utaink s az ő vallásos gondolataik nem a mi gondolataink. Így állván a dolog, fejünket rázzuk bizalmatlanul s ajkainkat kételkedve mozgassuk, midőn a Buddhisták értelméről, szabadságáról és igazságosságáról beszélünk.

A mit cselekszem, az vagyok. A mit a Buddhisták tesznek, abból lehet őket is megítélni. A mennyit a Buddhizmus létesített e világon, annyit ér maga is. Gotamának kijelentett célja volt örökre megsemmisíteni a fájdalmat, betegséget, aggodalmat, elgyengülést és halált. Elérte-e e célját? Megáldotta-e a Buddha nemzeteket, ha ugyan nemzeteknek lehet őket nevezni, kiknél annyi hanyatlás tapasztalható s több nyomor és halál van, mint béke és élet? Nem. Pedig nagyon törekedett a békére. De a természet mindent rendbe hoz. Isten korunk virradtán nem fogja előre segíteni az Orientalizmust s megdorgál minket is gondatlan sietésünkért. Értésünkre adja, hogy a kereszténység egy dicső ország s nem csalódás és hogy abban még sok a tenni valónk.

Dall után angolból:

VÁRI ALBERT.

Igaz-e, hogy az Isten lakozzék e földön?

— Imaház megnyitó beszéd. —

I. kir. VIII. 27. „Igaz-e, hogy az Isten lakozzék e földön? Ime az ég és az egeknek egei be nem foghatnak téged; mennyivel kevésbé e ház, melyet én építettem?!“

Csipkebokor a Horeb hegyén, melynek lángja egykor az ur jelenlétét mutatá! . . . tűzszlcp a sötét éjjelen, mely vezetted a választott népet! . . . jótékony felhő, mely védve fedezted a pusztában vándorló Izraelt . . . eltüntetek, oda vagytok! . . . Sionhegye, melyen szólott a dal: „Ur Isten tied a dicséret,“ nem emeli többé dicsőségedet, nem kölcsönöz többé neked hirnevet, melyben az ur törvényét rejtő frigyláda állt — a szentsátor! Magaslatok, hol felfellobogott még a láng s honnan áldozatok füstje emelkedett az égfelé, nem zarándokol már hozzátok az ígért földjére bejutott nép. Áll már a hajlék, melyet annyi kéz oly diszszel emelt s melynek oszlopai mint a jó, tiszta és ártatlan lélek, nyiltan, egyenesen, bátran tekintenek az égfelé, nem félve az összeomlástól, nem rettegve a lesujtástól. Áll a hajlék, Jeruzsálemnek szent temploma, hogy hirdesse egy bölcs király legszebb kincsét: vallásos lelkefényét, a királyok királya előtt való hódolatát; áll a templom, hogy tanítsa Izraelt az ur félelmére, a vallásban való egység által nemzeti egységre. Ott van a frigyláda is a szentek szentében, a hol „lakozik az ur ködében.“ Itt, csak itt lakozik Izraelnek ura Istene, nevét is, mert szent az ő neve, csak e szenthelyen lehet kimondani; ide fog zarándokolni, itt fogja áldozatát felmutatni minden zsidó legalább is egyszer egy esztendőben.

Készen a templom! Ott áll Salamon, az igazságos király, a bölcs uralkodó népe előtt a szenthelyen, hogy azt megnyissa, az urnak szentelje. Szép történet, dicső való; a bizó lélek hálája a minden jók kútfeje iránt!

Képzületben lelki szemekkel mintha ott volnék én is Jeruzsálem díszes templomában; mintha látnám a bölcs királyt s érezném, hogy mi megy át lelkében! Egy öröm, mert áll a hajlék, egy fájó érzés, mert emelkedettebb a lelke, mélyebb a bölcsesége, szélesebb a látköre, mint népének. Sokat elmélkedett, sokat tapasztalt, vallásos lelke sokat kutatott és vizsgálódott s most betelik rajta: „a bölcsességben búsulás vagyon.“ Népevel, népe vallásában akart élni; de egy isteni fény, az öröm közepett hirtelen, mint a villám

hatván át szívét, kétséggel tölti a kebelet. S miről aligha valaki gondolkozott akkor Izraelben, a szenthajlékban népe előtt úgy jó nekem, mintha a király szívében ezt mondaná: áll e nagy épület, de mi ez a mindenséghez képest? szép és diszes ez, de semmi az ég és a természet disze, szépsége mellett! Az urnak építettem, de ő mindenható, mindenütt jelenvaló, örök s tökéletes; ez épület pedig véges, múlandó s minden nagyszerűsége mellett is tökéletlen; az urnak építettem, hogy egész Izraelben lakozzék ő egyedül e helyen; de vajjon magába zárhatja-e e szent hajlék azt, a ki oly nagy, oly dicső és fenséges? Úgy tanítják, úgy hirdetik, hogy „*ülőszéke a menny s lábainak számolya pedig a föld,*“ mely az ő birodalma, de én érzem, hogy végetlen birodalmában parányi e föld s csaknem semmi az ember; méltó-e hát e föld, méltó-e az ember az Istenhez?! . . E vegyült érzések, vegyült gondolatok közben, az oltár előtt, hol áll, tör ki kebléből a szó: *»igaz-e, hogy az Isten lakozzék e földön? Ime az ég és az egeknek egei be nem foghatnak téged; mennyiivel kevésbé e ház, melyet én építettem? . . . s egy szép ima mind az, a mi ajkára jó.*

Atyámfiak! Egy szent hajlékot, imaházat alkottatok ti is annak az egyetlen egy igaz Istennek a tiszteletére, a ki hatalmát meg nem osztja senkivel, de a ki mégis egyedül körül tud ölelni szeretetével mindnyájunkat. Hajlékot alkottatok az Istennek, hogy lakozzék ő benne s mint hajdan Izrael népe, örömmel vagyunk most itt, hogy ezt megnyissuk, felszenteljük. Áldozunk mi is, mint a bölcs király népével egyetemben. Úgy jó azonban nekem, hogy mivel ez is ugyan-ama a célra van alkotva, mint a melyre volt a Jeruzsálemi szép Templom: az egyetlen Isten imáadására s az ebben való lakozására, örömünk mellé a kétségnek e kérdése nyomul: *»igaz-e, hogy az Isten lakozzék a földön?»* S ha tekintetbe vesszük hitünk és értelmünk által alkotott tulajdonságait Istennek, földünknek e világ egyetemben való parányiságát, hogy ne mondjam semmiségét; e földi embernek ezer gyarlóságát, Istennek tökéletességét, jogosultnak kell mondanunk e kérdést. Ha elgondolom a templomok, legközelebb-ről ez imaház célját és hivatását; a lelkesedést és vallásosságot, mely titeket vezérelt; a reményt, mely erőt és biztatást kölcsönzött az alkotásban, kutató lelkem elé is e pillanatban beszédem tárgyául e kérdés tolul: *»igaz-e, hogy az Isten lakozzék e földön?»* . . . s e kérdésre keresem a feleletet.

»Igaz-e, hogy az Isten lakozzék e földön?» Ezt kérdehetik azok, a kik kételkedéssel tekintenek Istenre s az ő dolgaira. A kételkedők-ről szólok, mert hogy valaki teljesen megtagadja Isten létezését: szóval teheti; de lélekben soha; hisz maga a nagy bölcsész, a ki tagadta az Istennek lételet, — a mindenség kútfejét *»ismeretlennek»* nevezvén — csak nevet cserélt; már pedig a név sohasé változtatja a lényegét. A kik szívsovárognak a bizonyosság után: kételkedők, mindig voltak és vannak közöttünk. Mi ennek oka? sokan kérdezik és sokan találják meg a feleletet a korszellemben s az élet terheinek reánk való nehezülésében és abban, hogy az emberinem,

a tudomány, a mivelődés és az igények haladásával és szaporodásával fejlődik a furfang, a ravaszság is s napról-napra szaporodik a csalódás; ez pedig elég okot ad arra, hogy az emberekben való bizalmatlanságunk által, feltámadjon kételkedésünk minden más egyében, még Istenben s az ő dolgaiban is. Én azonban nem tartom megfejtést az emberi életre nézve elégségesnek! Kutatásom másról győz meg. A kételkedés oka: hogy lelkünk van. A lélek mindent kútat, megvizsgálja az Istenség mélységeit is, törekszik a bizonyosság után; és mindaddig, a míg ezt meg nem találja, a kételkedés által hányattatik ide meg oda. Meggyőződést akar szerezni Istenről s az ő dolgairól, a világ és saját lételünkről, a jelen és jövő állapotokról, a világi és vallásos, az anyagi és az eszményi, a lelki dolgokról. Ily körülmények között, a gyakorlati élethez szokott véges értelem alig tud kielégítést nyerni s a kételkedés meg kell hogy legyen az emberek között.

Egy másik ok, — s ez különösen a keresztény vallásra irányul, mert itt is van kételkedés — az, hogy a kereszténység nagy része eltávozott vallásában és vallásos felfogásában attól az igaz és tiszta alaptól, melyet Jézus tett le egyedül s mely eloszlatja a kételkedést és bizonyosságot nyújt nekünk mindenről. De vallás tekintetében egy részt üdvösnek is találom a kételkedést, mert a ma létező keresztény egyházak nagy része, oly hitcikkelyekkel áll az ember elé, melyek a szívet és a lelket ki nem elégítik — e nélkül pedig nincs nyugalom, nincs boldogság — sőt hihetetlen és megmagyarázhatatlan tételeik által éppen arra szolgálnak, hogy az emberek ezeket oda hagyva, keressék a valódi igazságot s ennek az esetleges megtalálásával kibékülést szerezzenek maguknak Isten, világ, önelkük és az emberiséggel.

Mert lélek van, kell hát hogy legyenek mindig kételkedők is. Ezek látva és hallva, az embereknek a minden kételkedést és aggodalmat eloszlató vallásában talált békességét és nyugodalmát, a képzelet által sarkalva bocsátják ki lelküket, hogy szemlélődés által bizonyosságot szerezzenek maguknak. Keresik az Istent, a ki régóta fentartója és bölcs intézője mindennek, lenn a föld mélyében és, fenn a végtelen űrben a csillagok felett; keresik az élő és élettelen tárgyakban, eszmékben és valóságban; keresik a feleletet e kérdésekre: honnan, miért, mik vagyunk és hová leszünk? . . . Vezérelje aztán az ilyeneket bármily tudományosság és képzettség — mivel az alap, melyről elindultak nem helyes — szemlélődésre kibocsátott lelkük nem tér meg békességnek olajágával. És ilyenkor, mert ilyenkor tűnik fel leginkább előttük a világ rendje és szépségének örök titka, a vallásos kebel nyugodtsága, a földi embert megért-hetetlen erővel segítő titkos kéz; elfeledve minden egyebet, Istennek csak is e földjére, e földön végzett dolgaira irányítják összes tekintetüket és zaklatott kebelével, igazságot, bizonyosságot szomjúhozó lélekkel kiáltanak fel: hogy mikor már lenn a föld mélyében, fenn az égi testekben, a csillagok milliójában, az életben és a halálban,

a véges és a végtelen űrben sehol meg nem találtuk: „*igaz-e, hogy az Isten lakozzék e földön?*! . . .

A kételkedők egy más része megtalálta Istent és szemlélődésében azzal az alap gondolattal indul el, hogy Isten a végoka, kútforrása mindennek; de aztán alkotott meggyőződését nem tudja kibékíteni a világban történő dolgok valóságával. Egy fogalmat alkotnak ezek Istenről s az ő tulajdonairól, aztán elindulnak vizsgálni a világ, a társadalom állapotát és az emberek tetteit. Csüggedés, bizonytalanság vesz erőt rajtuk nemsokára. A világ ezer meg ezer változataival most lesujt, majd felemel; a teremtmények milliója most gyönyörrel, majd undorral tölti el a szívet; a társadalom s az emberiség állapota a lelkesedés vagy a lemondás, sőt a megvetés érzetét változtatja a kebelben. Mindez egy-egy titoknak a kulcsa az ember kezében, melyet ha nem érvényesíthet, haszontalan tárgy a kézben.

A vegyes színű kép, melyet az élet mutat, hamar megrendíti a kételkedőknek Istenben való hitét s a róla alkotott fogalmaikat és a félhomályból teljes sötétségbe löki vissza. Vegyes színű kép az élet! Látjuk a jót és az igazat küzdeni, aztán a galádság által törbeejtetni; felemeli szavát a lelki szabadság s békóba veri ezért a zsarnokság; üldöztetik a becsület s menedéket csak a képmutatás talál; fényes palotában lakik az istentelen, kidobva a világ saráiban áll a szelidség és alázatosság. Örökös veszély köríti a kegyes életét s nem tud előmenni, míg fényben, világi jólétben uszlik a durva, szentes lelkű; szenvedésnek, veszteségnek könyveit törli le a szivjóság és meglakol érte, míg könyvet sajtolt, megromlást eszközöl az önző, a lelketlen s felemelt fővel jár körül a világban; kigunyolják a tudományt, felölelik a babonát és előítéletet. És mikor mindezeket s még ezer ezekhez hasonló dolgokat lát a kételkedve szemlélődő lélek, keresi az eszmét, mely kibékítheti őt Istenről s az ő dolga-iról előzetesen alkotott fogalmával s a minden nap látott, hallott és tapasztalt dolgokkal. De a kielégítés, a kibékülés nem jó hamar . . . a vizsgálódás tovább tart; inkább és inkább bonyolít bele a dolgok tömkelegébe. Silány, durva lesz a világ előttük s elcsüggedve, fájdalmasan, feleletért vágyva sohajtanak fel: hogyha csakugyan van Isten e földön, történhetik-e annyi gonoszság e világon: lehet-e annyi meddő küzdelem, annyi hiába való fáradozás, kárpótlás nélküli szenvedés, jutalom nélkül maradt munkálkodás; omolhat-e annyi köny a gonoszság miatt, máglyára hurcoltathatik-e a szivjóság, keresztet halhat-e meg az igazság, győzhet-e mindig a vakság, a felfang és álnokság?! . . . Ezer kérdés, de nincs felelet, Isten maga nem szól ma közvetlen senkinek; tovább, tovább viszi hát őket a kétség, a bizonytalanság és ezer kérdés által üzelve, feleletért sovárogyva, dult lélekkel kiáltanak: „*igaz-e hogy az Isten lakozzék e földön?*!” . . .

Igaz, igaz, kételkedő! Lakozik az Isten e földön, csak te nem jó, nem helyes alapon indultál el; fátyol lebeg szemed előtt s nem láthatod őt és az ő dolgait tisztán. De helyezkedj csak arra az álláspontra, melyen Jézus állott, látni fogsz akkor mindent nyíltan,

világosan, míg ellenben, ha Péter vagy Pál apostol vagy is, tévedni fogsz! Helyezkedj csak Jézus álláspontjára s látni fogod akkor teljes világosságban, a kit kerestél: az Istent mint egyetlen és megoszthatatlant; látni fogod a mint szerető atya módjára lenyul hozzád a földre és a földnek sarából gyöngéd kézzel, igaz szeretettel föl-emel. Feleletet talál a kérdésed: honnan jöttem, hová leszek, „ki-jöttem az Atyától s megtérek hozzája.“ Miért jöttem? „Hogy teljesítem az én Atyám akaratát.“ Mi vagyok? Az égi atyának édes gyermeke — „én és az Atya egy vagyunk,“ egy az akaratban, egy a szeretetben és egy a lélekben. Nincs szebb, nincs dicsőbb megfejtés e kérdésekre!

Ily szempontból tekintve, meg fogod érteni a világot s azokat a különböző színeket is, melyek együttesen alkotják az emberiség életképét. Ugy van! mert látni fogod akkor, hogy a mindent átölelő Isteni szeretet itt lakozik az emberek között; ott van a résztvevőben jóságával, az igazban erejével, a szenvedőben és üldözöttben vigasztalásnak lelkével, a gyengében és a méltatlanul nyomorgóban biztatásnak szózatával; látni fogod, hogy ott van az Isten az önzőnél vagy durva lelkűnél igazságos büntetésével, az igaz küzdő mellett lelki kincsnek jutalmával; a könnyben megdicsőíti az ártatlan, az érző szívet, az elnyomó és zsarnokban meggyűlölteti az emberiséggel a fásult keblet; érteni fogod, hogy az égi hatalom és bölcsesség kereszten engedi meghalni a szentséget, hogy dicső és örök életet adjon a kegyesség és igazságnak; pillanatnyi győzelmet enged s felemelni látszik a képmutatást, a gonosztságot — sötétség embereit, de csak azért, hogy ezek annál nagyobbat essenek s egy megdicsőült életnek fénye láttára örökre tönkremenjenek.

Igen, igen! helyezkedj csak arra az álláspontra, a melyen Jézus állott, látni fogsz akkor mindent tisztán, világosan; látni fogod bármilyenü változásában e világnak és életnek, *hogy lakozik az Isten e földön!*

* * *

„Igaz-e, hogy az Isten lakozzék e földön?“ Ezt kérhetik azok is, a kik hívő lélekkel tekintenek Istenre és az ő dolgaira. Kijelentem, hogy nem a hiszékenyekre értem, a kikhez az emberiség nagy része a mai korban tartozik, mert mind azokat, a kik bármilyenü állítást, vagy föltételt a lélek, Isten, jelen vagy a jövőre nézve a mások szavai után egyszerűen elhisznek s minden további vizsgálódásról lemondanak, csak *hiszékenyeknek* nevezhetjük; hanem értem azokat, a kik a szó szoros értelmébeu *hívők*; a kiket nem elégít ki a másoktól hallott állítás vagy föltevés, még ha az elismert tudósok ajkairól származik is az, hanem ők saját maguk indulnak el, hogy tudomást s mikor már ezt nem lehet, hitet, a mely meggyőződéssé válik, szerezzenek maguknak; a kik hitüket nem annyira örökségképpen, vagy mások által való ajándékozás útján nyerik, melyet ez esetben megbecsülni is alig tudnak, hanem az Istentől nyert tehetségeik által ők maguk szereztek, maguk építették fel.

Külömbiséget kell hát tennünk a hívők és hiszékenyek között

annyival inkább, mert a mai korban sokkal jobban hódolnak a hiszékenységeknek, mint a tiszta hitnek; e különbséget azért is meg kell tennünk, hogy vegye észre az emberiség az olykor-olykori rajongásában, hogy ne mondjam vak dühében, ha vajjon e két osztály közül melyikbe tartozik? ha vajjon csalóka fény, vagy pedig igazi csillag-e az, mely után szalad s melyet élte vezéreül elfogad? . .

„*Igaz-e hogy az Isten lakozzék e földön?*“ Jogosult e kérdés a hívők ajkán is. Ezek oly dicsőségesnek látják Istent, oly semminek e földet és az emberiséget, hogy e kettő között feltűnő különbségnél fogva csaknem önkénytelenül jó ajkukra a kérdés. A hívők lelke kutatva, mindent megvizsgálva száll át az Isten birodalmán s vet számot a találtakkal. A mi világunk kevés annak számára. Tovább megy hát és látja az eget dicsőségével, a napot bolygóival s minden bolygót mint egy új és szép világot mellékbolygóival; látja a lényeket, melyek millió világban millió változatban élnek; tovább halad, hogy közelebb érjen a végetlenség határhoz, újabbnál újabb, szebbnél szebb világok tűnnek fel szeme előtt, de a végtelenségnek még sincsen sehol határa; lát azonban mindenütt egy kezet, a mely rendez, intéz és igazgat mindeneket; lát egy kezet, mely munkálni soha meg nem szűnik, egy bölcseséget, melyről fogalmat nem alkotunk, és ez az Istenség keze, az Istenség bölcsesége! A lélek kutatása tovább tart; pillanatok milliárdja a múltban, jelenben mindig csak egy, s a jövőben végetlenség, — ez az örökkévalóság! A sok világban és a különböző lényekben annyi akarat, s mégis az összes mindenség minden részleteiben csak egy akaratot — az Istenség akaratát mutatja; disharmonia hangja hallható itt és ott, de az atya akarata és célja szerint egy magasztos harmoniába olvad össze a nagy mindenség! Az isteni tökélynek és világainak szépsége, a végetlenségnek és örökkévalóságnak bámulata, a célnak egysége, az erős akaratnak szentsége, összehasonlítva e földi dolgokkal, e földdel, mely egy porszem a világűrben, egy sötét pont a világegyetemben, oly fenséges, tökéletes alakban tünteti fel az Istent s mintegy oly lenézettség, megvetettségben e földet, hogy méltán kiálthat fel a hívő lélek: hogy az a végetlen, az a tökéletes, az a szent és örök Isten, a kinek aligha még csak tekintetére is méltó e föld „*igaz-e hogy lakozzék e földön?*“ . .

Uj világ a lélek előtt, a hol nincs fájdalom, nincs szenvedés, nincs enyészet s nincs más törvény, mint a mit a lélek hordoz; uj világ, hol nincsen önzés, képmutatás vagy galádság s ez a szeretet világa; magában egy végetlenség! A másikban nincsen panasz, nincsen bilincs vagy békó a sziveken, — örök jóság, szent szabadság és megosztatlan igazság ez a világ a tiétek! És a mint a lélek találja, a szeretet, az igazság, a jóság és szabadság világa az isteni tökélynek csak egy-egy parányi része, lelkének fénysugara! E föld azonban sötét, e föld zaklatott; itt csak sovárgás van a fény után; eljő-e hozzánk a fénynek bárcsak halvány része?! . . nem . . . nem . . . hiszen e föld a rabok hazája, az érdek és békétlenség tanyája

s ama fénysugarakkal biró lélek — *Isten igaz-e hát, hogy lakozzék e földön?! . . .*

Szent ihletettségnak dala hangzik a végetlen távolban, örökké változó, mégis változatlan; örök fényben égő oltár látható, mely előtt a tiszta öntudat, a nem zavart lelkiismeret alázattal áll; lelki hódolat inájának hangja rezegeti meg a levegőt; a legnagyobb hatalomnak a kezében való érzet, az akaratán való megnyugovás mintegy az átszellemülésnek színét mutatja az arczokon, míg egy kéz — az Istenség keze áldását osztja a lelkekre. És ezek után az emberi lélek elmélkedve merül el a földi inában, a földi hódolatban, az isteni nagy hatalomban és áldásban s csaknem önkénytelenül kiált fel: az nagy hatalom, az áldás, a kit talán szellem lények dicsőítenek — *az Isten igaz-e, hogy lakozzék e földön? . . .*

Igaz, igaz! az a nagy, az a hatalmas, dicső, az a jó és tökéletes, az az igaz és böles, az az áldó és szerető Isten, mint édes Atya, lakozik e földön is; jelen van ő mindenütt, mindenben. Hatalmát, jelenlétét miképpen lényét, nem osztja meg senkivel. Társai, vagy alsóbb rendű Istenek, a kik kormányoznák e földet, nincsenek; s nekünk megosztanunk lényét és hatalmát, kissebbitése az Istenségnek.

Hívó atyámfia! bármily dicsőnek és tökéletesnek lásd is azért az Istent, a ki a mi meggyőződésünk szerint egy és oszthatatlan, hidd el, hogy lakozik ő e földön is. Ott van a multban, az emberiség fejlődésében és haladásában, mikor a tudomány és világozság heves küzdelmet folytat az előítélet és vakság ellen; mikor szent akarata szerint bölcseséggel vonja össze a különböző törekvéseket egyetlen egy isteni célnak a megvalósítására. Ott van az enyészet és halálban mint elevenítő, új életet adó lélek, mely áthatva a sirok rejtekét, szellemi fényt, lelki kincset hív elő örökéletre s vezérszillag gyanánt helyezi az utódok elé! Itt van ő a jelenben, jogos küzdelmeinkben erősítve, csüggedésünkől fölemelve; szerető lelke áldással öleli körül a munkában veritékezett homlokot s balzsamot csepegtet a lelki szabadság és igazság harczaiban megsebzett szivekre; itt van ő irányt mutatva lépteinknek, hitet adva a kibelnek s reményt a sziveknek! És ott van ő a jövőben is, a mikor, ha reményünkre és igazságunkra támaszkodhatunk, egy leszünk ő vele; a mikor bűnbánatunk után a töredelmes szivet egy mindent átható Atyai kegyelem magához öleli; ott van ő a jövőben, a mikor bizalmunk szerint ártatlan és tiszta szívvvel fogjuk őt dicsőíteni s dicsőítésünk közben az ő égi szelleme, tökéletes lelke hozzánk fog szólni

Látom én Istent a természetben; ott van a kikeletben és az ősznek hervadásában, ott a rendben és a szépségben, a rezgő harmatcsepp, — üdítő esőben és a zord viharban; a porszemben, a parányi állat életében, a felhő koszoruzta sziklákban s a millió életet tápláló termő talajban; jóságáról suttog a fa lombja, enyhet adó lelkét hirdeti annak árnyéka s áldásáról szól a madarak dala. És ott van az Isten az emberben is; a jóság, mely megdicsőült, a szeretet, mely áldást áraszt; a tudomány és mivelődés, a becsületes munka és felfedezés az isteni lélek jelenlétének tanubizonyága. Ha imádkozunk

s imánk enyhet adott; ha kitartánk s türelmes kitartásunk jutalmat hozott; ha feláldoztatánk és dicsőséget nyertünk, ott van ő akkor mindig az emberben! Ne csak a magasban, ne csak a távolban keressétek hát az Istent, hanem a közelben is, mert közel van hozzátok: bennetek van! benne van ő mindenben a mi tiszta emberi; talán nem egész tökéletességében, nem egész szépségében és dicsőségében, de azért bennetek, szívetekben van!

Ugy van atyámfia! Lakozik az Isten e földön is! Ezt látom én mindenben mindenütt, de ezt látom főkép Jézusban, az ő dicső élete és nemes munkálkodásában; ezt látom én szenvedésében a kereszten s feltámadásának dicsőségében! Lakozik az Isten tibennetek mindenütt, lakozik e hajlékban is. Zárjátok hát a szívetbe, hogyha idejöttök, itt megtaláljátok s ha távoztok, hajlékotokba elvigyétek. Zárjátok a szívetekbe, hogy ha munkálkodtok, áldjon meg s ha bánkódtok, vigasztaljon.

És te hajlék, mely a megosztatlan Isten imáadására vagy alkotva. a ki lakozik mindenütt s e földön is, lakozzék az égi atya tebenned is! Légy szent a közösen munkálódó, az egy akarattal dicsérő és imádó szívek szent érzete által; legyen szent az emberi hang, mely benned hallatik, s a szózat a lelkekhez, mely Istentől származik!

Te meg jó Atyánk! a kit az egeknek egei be nem foghatnak s mégis lakozol e földön is, lakozzál, kérünk, e hajlékban is. Áld meg ezt s mindnyájunkat a kik itt vagyunk. Leljen kedvet e gyülekezet mindig előtted. Ha vigaszt, bátoritást, erőt keresnek, add meg ezt nekik; ha dicsérnek, hálát rebegnek, hallgasd meg őket. Ha férfi, nő, ifjú, öreg hozzád fordul, szerető karoddal öleld fel őket; a vészben, viharban te légy oltalmuk, ha tévednek, szíveiknek légy kegyelmes Atyjuk!

Jó Istenünk, édes Atyánk! szívünk hozzád szól; mienk az imádkozás, de tied a meghallgatás, tied a megáldás. Amen.

CSIFÓ SALAMON
árkosi unitárius lelkész.

A CXV-ik zsoltár Báthory Zs. korában.

Egy régi kiadatlan énekre hívjuk fel olvasóink figyelmét, oly énekre, mely szemmel láthatólag a Zsigmond-féle boldog korszak hatása alatt a XVI-ik sz. vége felé készült s unitárius szempontból mond ellent a fejedelmi udvar körül sürgő jezsuiták szent buzgolkodásának. Talán éppen a tiltakozás erélyes hangja miatt nem vehették fel ez éneket elődeink kinyomtatott énekeskönyvükbe. Nem vették fel sem az eddig előkerült legrégebb kiadásba, melyet nem, mint hibásan vélték, Dávid Ferencz korában, hanem jóval később, Thoroczkai Máté püspök idejében, 1606. táján bocsátottak ki régi betűkkel nyomtatva s a nyomtatás évét óvatosan elhallgatva a Heltai műhelyből. Ez új kiadása példányokat kétségkívül a ma már utolsó példányig kiveszett régebb kiadások évkönyvei közt akarták volna a kiadók a figyelem felköltése nélkül elelegyíteni. Nem vették fel itt közölt énekünket később a Thordai János felügyelete alatt 1630. táján készül újabb kiadásba sem, mely mindenben, formában úgy, mint tartalmában, a megelőzőket utánozta s melyet szintén hibásan tartottak eddig énekes könyvünk második kiadásának, a sokkal valószínűbb harmadik vagy negyedik helyett.

A nagy világ előtt tehát mind máig ismeretlen maradhatott énekünk. A szintoly ismeretlen költő valószínűleg latinból fordította. E fordítás alkalmával, úgy látszik, leginkább a Heltai-féle paraphrast tartotta szem előtt, a kinek egy pár ódon hangású rímet-rhythmust egyaránt nélkülöző énekét némi változtatással még a XVII sz. végén is énekelték templomainkban a régi katolikus hymnusok melódiájára. Így pl. az első zsoltárt: „Boldog ember az, ki nem jár az istenteleneknek tanácsán“ a „*Beatus vir*“ etc. nótájára énekelték. (Lásd: *Isteni Dicsiretek*. 1697. 46. l.)

Tárgyára s még inkább hangulatára nézve igen sokban megegyezik énekünkkel Bogáthi XLIV-ik zsoltára. Megegyezik a csaknem oly régi LXX. és XLII-ik zsoltár is a Thordai János-féle kiadásban. (537—543. 591—594. és 587—591 l.) Utóbbiból álljon itt a legjellemzőbb részlet a szükséges összehasonlítás kedvéért:

Tudjuk, hogy vétkeztünk,
Mert tégedet nem tiszteltünk;
Mint atyánkat, téged nem szeretttünk;
Mint hatalmas urunkat, tégedet nem féltünk.

Azért kell már tisztelnünk,
Pogánokat, gyilkosokat,
Paráznákat, bálványimádókat,
 Kiknek el kell viselnünk kemény igájakat.

Elvövéd mi töllünk
Országunkat, királyunkat;
 Földhöz veréd a mi *koronánkat;*
 Színed elől elvetted¹⁾ mi áldozatainkat.

Megszünék sok helyeken
 Szent nevednek dicséreti,
 Szép ifjaknak ékeséneklési;
 Mert a bálványimádás tölled ezt érdemli.

Közzülünk lev'gattál
Nagy sok gazdag főurakat,
Vitézeket, erős férfiakat;
 Kiknek kövér testekkel hizlalál vadakat.

Közzülünk rabbá tévél
 Sok menyeket, özvegyeket,
 Gyermekeket, gyenge szép szűzeket.
 Mind a mi bűneinkért mive'éd ezeket.

Mindezeket nyomtatásban is kiadhatták hitelődeink a Bocskai és Bethlen szabadabb léleketű korszakában. A most bemutatott CXV-ik zsoltárt azonban, főleg háromságellenes célzataiért, csak irott graduáljaik terjesztették el és tartották fenn az utókorra. Alábbi közlésünket abból a nevezetes codexből vettük, mely 1606—1628. közt keletkezve, tudunkkal egyedül őrizte meg a végkép elenyészéstől több XVI-ik sz.-beli unitárius énekünk dallamát. E codex az unitárius főiskolai könyvtár tulajdona. Könyvtári jegye: 57. II. 17.

Psalms CXV.

1.

Nem nekünk Uram, nem nekünk Uram
 Add az tisztösséget:
 Hanem csak neked és szent nevednek
 Add az dicsösséget.

2.

Bejöttek közénk a bálványozók
 És az *misemondók,*
 Kik csalárdkodnak, Christus nevében,
 Ugy mint képmutatók.

3.

Kik mi ellenünk hamisan mondják:
 Nincs nektek Istenetek.
 Nincsen Christustok, nincsen hűtötök.
 Nincs keresztyénségtek.

¹⁾ *Elvetted* székelyesen.

4.

Te tudod nyilván, hatalmas Isten,
 Hogy te vagy Istenünk.
 Tégedet hiszünk, tégedet vallunk,
 Tégedet imádunk.

5.

Az Christus Jézust hiszszük és valljuk
 Te fiadnak lenni;
 Fogantatottnak a szent lélektől.
 Szűz magvának lenni.

6.

Nincsen mi köztünk *idegen* Isten,
Háromságos Isten,
 Ki három személy, egy állat volna:
 Csodálatos Isten!

7.

Nem kellnek nekünk az sok kereszttek,
Amaz bálvány képek;
 A holt szenteknek hamissan költött
 Nagy sok tiszteletek.

8.

Az mi Istenünk mennyekben lakik,
 Minden felett vagyon.
 Valamit akar ő cselekedni,
 Hatalmában vagyon

9.

Azoknak pedig az ő Istenek
Csak templomban lakik:
 Arany, ezüsttel, kővel és fával,
 Képpel ábráztatik.

10.

Azt mondgya Christus az Isten felől,
 Hogy lélek az Isten;
 És imádtatni ő igasságban
 Akar és lélekben.

11.

De ők ez ellen imczt kiáltják,
 Hogy személy az Isten;
 És nem egy személy, de három személy,
 Egy állatú Isten.

12.

És tiszteltetni akar képekkel:
Bálványimádással;

Sok oltároknak csinálásával,
Templom rakásával.

13.

Misemondással, gyertyagyújtással,
Drága öltözettel;
Orgonálással, csengetésekkel
Es kiáltásokkal.

14.

Ezeket feddik az szent propheták
Az *pogán* népeklen;
És megcsufolák, meg is tiltották,
Izrael népében.

15.

Mert az képeknek nincsen szállások,
Nincsen sem látások;
Nincsen járások, nincsen hallások,
Sem tapasztalások.

16.

Nincsen illések (*izlések*), illatozások:
Nincs érzékenységek.
Nincsen erejek, nincsen hatalmok:
Azért semmi hasznok

17.

Szent Dávid király írja azokról,
Kik képet faragnak:
Légyenek, ugymond, *hozzá hasonlók*,
*A kik abban biznak.*¹⁾

18.

De te keresztyén, bizzál az Urban,
Az te Istenedben,
Ki segítője az ő népének
Minden szükségében.

19.

Az kik az Istent félik, rettegik,
Bizzanak ő benne:
Nem hadgya őket, megoltalmazza
Minden ő ügyökben.

20.

Megemlékezik az nagy Ur Isten
Az ötöt félőkről,

¹⁾ „Rettenetes mondás!“ -- jegyzi meg e helyre Heltai az ő zsoltárfordításában. „Miért mondgyák tehát: *Nem ártnak a képek*“ etc.

Kicsintől fogva mind az nagyiglan
 Ő nemzetségökről.

21.

Megáldgyon téged, oh istenfélő,
 Az egy igaz Isten,
 Ki teremtette mennyet és földet,
 Az nagy bölcs Ur Isten.

22.

Kinek lakása mennyekben vagyon,
 És az földet adta,
 És embereknek és fiainak
 Ő lakóul hagyta.

23.

Nem az megholtak dicsérik Istent,
 Kik föld alatt vadnak;
 De mi dicsérjük, kik földön lakunk.
 Örökké úgy legyen! ¹⁾

Közli: KANYARÓ FERENCZ.

¹⁾ A régi unitar. énekeknek szokott bevégzése: *Úgy legyen!* (Amen.)

Egyháztörténelmi adatok.

CXXV.

A csöbi oratorium elpusztítása és kárpótlása.

Az udvarhelymegyei Csöb községben az unitárius templomot 1788-ban vették el erőszakkal. A templom nélkül maradt unitáriusok valószínűleg egy kis oratoriumot építettek, a melyet azonban 1825-ben bordosi plébános Lőrincz Mihály, a kinek kezelése alá tartozott Csöb is, mint filia, buzgó hiveivel elfoglalt és elrontatott. Az unitáriusok keresetet indítanak a Szék tisztsége előtt, a minek eredménye az lett, hogy 1828-ban egy bizottság szállt ki Csöbbe a kárpótlás megállapítása végett. Ez ügyet világosítja meg az alábbi érdekes okmány, melyet ravai Kecskés István, a ki a ravai ekklának 34 évig volt curátora és ez ügynél szereplő egyén volt, irt meg és helyezett az ekkla lédájába. Kutatásaim közben ez iratra akadván, érdekesnek tartom szóról-szóra közölni.

»Emlékezetnek okáért irtam ezen nevezetes dolgot, a késő maradék hogy megtudgya azt, hogy Nemes Udvarhely Székben Csöbben az Unitáriusoknak Templomok volt, Melyet 1825-be a Csöbbi pápisták Hatalommal el Rontottak a Mellette volt fa Harang Lábbal együtt. Mely mián sok versengések valának, ezt megvizsgálni s orvosolni tudó személyek előtt, Melyből lett következés ez hogy ez 1828-ik Esztendőben Martyus 20-ik napján Méltóságos VKirály Biró Matskási Lajos ur a F. K. G. Decretum nyomán Csöbben jöve, mint preses. Maga mellé vevén Siményfalvi Kis Zsigmond urat, a T Kis Dullot Bözüdujfalvi Kovács Elek urat. Jelen volt a Kereszturi Tractus Esperestye Ravai pap Nagy-Solymosi Kontz Márton ur is és az elrontató Borsodi plebanus Szent Királyi Lőrincz Mihály Uram. A mikor is elsőben a Templom helyét a honnat el rontatott, azon helyet □ ölkre mérvén Eppen akkorát a Csöbbi kert fölött a verőfényen a melyet ugyan Csöbben lako Károly György a falu helyiből vet volt, a melynek szükséges utat is járának a csöbi lakosok körül Heten a Templom Helyért adatott. Hoszsza ki a hegy felé 14 öl keresztül felfelé 6 öl melyek minden felől kiis köveztettek; ez után Bodosról Ravából négy vallásu emberekből 17 személyek Commesariusokk állitatának bé eskettetvén az el rontot Templom és Harang Láb megbetsüllésire. Ezek között voltam én is a ki alatt nevement

leiom. Betsültetet penkő pénzbe *Rflor* 76 az az Hetvenhat nfrtra. Mely a mostani folyó Bánko pénzbe téssen Mfrintot 228-at. Ez meg léve a mely harang az Unitárius atyafiaktól elvétetet azt meg mérték az Sz. Demeteri Mlgos Udvarba melynek let 38 font nehézsége.

Melly hallatlan dolognak ilyen következése jöve, még a ki az elrontását munkálta a fenn irtaknak ő maga is bánta. Mint az mű Urunk Jesus Krisztust el árulo Judás megbánta volt cselekedetét s fel akasztá magát, fizessen meg az Isten neki igazán annak a ki velünk s vallásunkkal csufolkodni kívánt mert nekünk az az mű Urunk Istenünk az ki nekik, mű pedig a szent irás szerint, hiszünk mindent.

Ravai most Idősebb *Ketskés István* m. p.

(Eredetije a ravai ekkla. levéltárában.)

Közli: VÉGH MIHÁLY.

Párisi levél.

Páris, 1895. jul.

(Tanulmány a halhatatlanságról a fejlődési naturalizmus szempontjából, írta és a Sorbonneban felolvasta Sabatier, a montpellier-i tudományegyetem dékánja. I. vol. in 12. Paris, lib. Fischbacher. — A szabadelvű egyházak képviselőinek nagy gyűlése Nimes-ben)

Szerkesztő úr!

Még a mult levelemben akartam írni Sabatier montpellier-tanár felolvasásairól, melyeket Párisban egy nagyon is fontos tárgyról tartott. De miután én nem hallgattam meg mindenik felolvasását, várnom kellett, míg azokat kinyomatja. Ez a napokban meg is történt. A munka megjelent, s elolvastam. Nagyon érdekes könyv, mely az olvasót magával ragadja s néhol kissé nyugtalanítja. Lehet, hogy az ember nem osztja a szerző minden nézetét, de csábítatik. Lehet, hogy e hatalmas szellem csábítása ellen erősködik, de elragadja és egyszersmind nyugtalanítja is. Nyugtalanítja, mert úgy érzi, hogy egy erős meggyőződésű, az igazság szeretetétől áthatott, csupán az emberi lélek jövő érdekétől vezetett szellemmel áll szemben. Az emberi lélek jövő élete! És mégis nem fogadja el az egyetemes, szükségképpi halhatatlanságot, hanem csupán a feltételest. És ez az, a mi az embert nyugtalanítja. A rejtély eme megoldásán megrezzen. Mások is foglalkoztak előtte e kérdéssel, de nem úgy tárgyalták. Petavel-Olliff is „Le problème de l’immortalité“ művében, melylyel ezelőtt néhány évvel annyira feltűnt, hosszasan fejtegette e tárgyat, de inkább vallásos szempontból. Sabatier munkája pedig kizárólag tudományos szempontból. Mindjárt az első felolvasás alkalmával ki is jelentette ezt e szavakkal: „Nem a vallási hiedelmek, nem a hitvallás nevében beszélek, hanem más módon . . . Nem azért jöttek, hogy egy egyházi beszédet hallgassanak; hogyha e váratlan próbára vállalkoznám, még az a vád érhetne, hogy csalétekkel akarom kecségtetni, mely szemrehányás iránt különösen érzékeny lennék . . . Azt hiszem tényleg sok hallgatóm nem jött volna el, ha tudja, hogy beszéd tartásról van szó . . . Én mint naturalista és

független gondolkozó akarom ez annyira kényes kérdést tárgyalni. Így tehát a kérdést előre meghatározza, tudományos és bölcselmi szempontból szól hozzá s főképp tudományos szempontból. A hallgatóságra nem lehet panaszsa, mert az utolsó felolvasásait is oly sokan hallgatták, mint az elsőt, úgy hogy a Sorbonne nagy terme alig bírta befogadni. És az mindenestre figyelmet érdemel, hogy ily kérdés tárgyalatott a Sorbonne-ban, ily érdeklődés mellett. Hogy a tudós szerzőről istájékozást nyujtsak, Armand Sabatier a montpellier-i tudomány-egyetem dékánja, a zoológiai intézetben tanár, melynek egyszersmind igazgatója. Egyik elsőrendű naturalistája a jelenkornak. Számos természettörténelmi munkát irt és a mostani tárgyhoz hasonlóról: „Az életről és halálról“ két kötetet közölt. A Darwin iskolájához tartozik, az evolutionista vagy transformista iskolához, de evolutionismusa talán még következetesebb, mint a Darwiné. Igaz, hogy Darwin maga is utóbb részben javította első elméleteit. Sabatier protestans, mit az életben is megmutat. Az orthodoxokhoz tartozik, de orthodoxiája nagyon békés szellemű. Ennyit az emberről és tudósról.

Mostani felolvasásaira visszatérve, először is bevezetést tartott tárgyához. Úgy hiszi, hogy felelnie kell arra a híres kérdésre, „a tudomány bukására,“ melylyel közelebből annyit foglalkoztak. És erre a felelet csak egy lehet, az, hogy nem adta-e meg a tudomány, a mit tőle vártak, hogy nem azt kívánták-e attól, a mit nem adhat meg és a mit soha sem is ígért. Hogy némely ígéreteket látszott tenni, a melyek még nem teljesültek, ez nem azt teszi, hogy megbukott, mert még nem tüzött ki magának határnapot, tehát várakozni kell, és midőn az elhatározó nap eljön, a tudomány teljesíteni fogja mindazokat az ígéreteket, a melyeket tett, a mire mindennap fáradhatlan munkával törekszik. Felel azoknak is, kik a halhatatlanság tudományát vádolják, s főleg a naturalistákét. S megmutatja, hogy ez itéletek félreértéséből, pártszellemből vagy tudatlanságból származnak. Csakis ezután tér a kérdés tárgyalására.

Azzal kezdi, hogy meghatározza a szavak értelmét, melyeket használni fog és az álláspontot, melyre helyezkedik, Mikor a halálról beszél, e szó előtte nem megsemmisülést jelent, mert semmi sem semmisül meg. Tehát ez a halhatatlanságot erősíti? Igen, de ez végre is nem jelent többet, mint az alkotó elemek lerombolhatatlanságát. A halhatatlanság itt azokra a viszonyokra néz, melyek összekötik az elemeket. A kérdés tehát: vannak-e lerombolhatlan viszonyok? Ez a halhatatlanságnak valódi kérdése, mert a mi minket érdekel, az az ember személyiségének halhatatlansága. A mi

tudományos elméletét illeti, az a fejlődés, mely szerint a természetben minden dolog egy elsődleges anyagnak, egy eredeti csirának transformatioi, evolutioi által van. Gyakran vádolják a fejlődést materializmussal. Sabatier e vádat hamisnak nyilvánítja és azt adja hozzá, hogy „a teremtés munkájának fogalma előtte a legméltóbbnak látszik és a legmagasabb fogalomnak a világegyetem teremtőjének hatalmáról és bölcseségéről.“ Az első felolvasást annak megállapításával végzi, hogy a személyi halhatatlanságban való hit általános. Ez erkölcsi bizonyíték; ez nem tudományos megmutatás, bizonyos. De megengedi a hívőnek, hogy azt mondja: az én hitem nem képtelenség, nem képzelem. Az igazságosság és az élni akarás eszméje is valódi értékű bizonyítékok. De a tudósra, a naturalistára nézve a halhatatlanság hite a halál általános látványával szembe ellenmondásnak látszik. Szóval a halhatatlanság hitet ki lehet-e egyeztetni a tapasztalás tényeivel. Ezt kell vizsgálni. Sabatier azután a durva anyag állandóságát vizsgálva, megmutatja, hogy abban az alakulásoknak folytonos forgása megy végbe, tulajdonképpen egyéniesítés, következőleg halhatatlanság nélkül. Az élő anyag ellenben, mely végzettszerűleg a halálra van szánva, a valódi halhatatlanságnak adja példáját. Az élő lényeknek lényeges alapul egy állomány szolgál, melynek a protoplasma vagy egyszerűen a plasma nevet adták. Mindenütt, a hol plasma van, élet van és mindenütt a hol élet van, ott plasma található. Most már az elsődleges plasma, mely a földön az életnek első megjelenésekor mutatkozott és a melyből a többi élőlények kiszármaztak, lehetőleg (potentielle) halhatatlansággal ruházott fel, azaz a halhatatlanságra bizonyos körülmények közt való alkalmassággal: halhatatlan az elemek választása által; a dinamikus kötés állandósága által; ama teremtő hatalom által, mely neki megengedi, hogy mindenütt az életre legszükségesebb elemeket ragadja meg. Azonkívül a csirázó plasma magát folyton tökélesíti eredetétől fogva. Az elsődleges plasma nem adhatott életet csak alsóbb szervezeteknek. De fokozatosan emelkedett egészen addig, hogy kiinduló pontja legyen a felsőbb állatoknak s végre az embernek. Így teljesül a plasma evolutioja fokozatos emelkedés által, a lehetőleg halhatatlanság bírását bizonyítva. De ezek az ő halhatatlanságának belső feltételei. A külső feltételek a szervezet, a test, a földi és csillagzati környezet; és szükséges, hogy mindezek a feltételek kedvezők legyenek a plasma evolutiójára. S méginkább szükséges, hogy a plasma megtartsa halhatatlansága belső feltételeit, hogy ne rombolja szét a dinamikus és organikus egyensúlyt, mely jellemzi, különben a halál felé veszi útját.

A plasma halhatatlansága feltételeinek emez elészámlálása azért van, hogy felmutassa a physikai személyiség halhatatlanságának belső és külső feltétele elemeit. És ez jogosult, mondja ő, mert a jövő élet nem lehet teljes ellentétben az előző étellel, minhogy akkor nem elégítené ki a folytonosság szükségét, mely valóságot reméltet. Szóval az nem lenne ugyanaz az emberi személyiség, mely az életet folytatná. Itt a tudós technikai fogalmát adja a physikai egyéniség átalakulásának az evolutio különböző menetein. E physikai egyéniség nem tiszta, nem egyszerű egység, hanem összetett lény, melynek nélkülözhetetlen eszköze az agyvelő. De az agyvelő nem teremti a physikai lényt, nem teremtheti a szellemet.

Az agyvelő alakítja a gondolatot, gyűjti és rendezi a szellemet és így alakítja a személyiséget. „A physikai idegközpontok lennének tehát a világegyetemben mindenütt elterjedő szellem gyűjtői és szervezői, mint az elsődleges plasma gyűjtője az életnek . . .“ Itt hosszasan igyekszik gondolatát magyarázni, s számos példát hoz fel bizonyítékkul arra nézve, hogy az élet és szellem a világegyetemben mindenütt el van terjedve. Valószínű, hogy a tudós tanár itt magát a pantheismus vádja ellenében akarta védelmezni, melylyel őt illették. Nehány orthodox most is mondotta ezt, de szerintem helytelenül, mert sem korábbi munkáiban, sem mostani felolvasásaiban, semmi sincs, a mi e szemrehányást igazolná.

A negyedik felolvasást az alkalmasság elméletének és életének szenteli, hol más tudósok és bölcselek után az anyagot törekszik meghatározni: „az anyag a szellem által felöltöztetett forma a végből, hogy czélt valósítson.“

Miután az előbbieken az alapot letette, most magába a kérdésbe megy belé. „Láttuk, mondja, hogy az agyvelő nem teremtője a szellemnek, hanem csupán gyűjtő szerve. A kérdés tehát az : hogy az agyvelő, mely a test halálával, mint agyvelő eltűnik, magába tudja-e fogni a physikai személyiség állandóságát? Előttünk a dolog úgy áll, hogy a földön tuli lény a földi lénynek folytatása, meghosszabbítása, kell, hogy mint ez utóbbi, személyiséget, organikus és physikai személyiséget alkosson.“ Szóval a személyiség folytatódik, új szervezetben. És e szervezetnek nincs más eredete, mind az elsődleges szervezetnek. A mindenütt elterjedő szellem (ezt nem szabad feledni) szervezte az elsődleges plasmát és igazgatta átalakulásaiban, éppen így a földön tuli szervezet a személyiség méltóságában emelkedett szellem munkája. Ennek az új, hatalmas és finom szervezetnek, mely

a legátlátszóbb és legtisztább anyagból van alkotva, összhangzatosabb összetétele van. Alá lesz vetve, mint a földi plasma, a külső és belső feltételeknek. A külső feltételek, az az a környezet, egy kiváltságos helynek gondolandó, a megifjulás kimerithetlen forrásának. A belső feltételek magában a pszichikai elemekben találhatók, mely a személyiség fensőbb jellemét adja. Akarata és szabadsága hatalmas ruházzák fel, hogy a vonzás és taszítás belső mozgalmait irányozza. Más szavakkal a szabadválasztásra való világosság és a cselekvésre való akarat, ezek a pszichikus személyiségnek igazi részei, melyek halhatatlanságát biztosítják. Hogyha a földöntuli plasma tehetségei hasonlítanak is a földi plazmáéhoz, mégis nagy különbség van köztük: a földi plasma a szétoztásra hajlik, míg a pszichikus személyiség irányzata: a vonzás, összpontosítás. Tehát a földöntuli szervezetet oly alaknak lehet gondolni, mely nem ismeri többé a csirabeli szétoztást és sokszorozást.

De hogyan alkalmasítja magát az ember a földöntuli lény bíráására? vagyis hogyan lesz a pszichikus lény halhatatlan. Valószínű, hogy saját akarata által. Szabadsága van, hogy maga szabja meg irányát, hogy alkalmazza vagy eltaszítsa azon eszközöket, melyek pszichikai kötelékének megóvására rendelkezésére állanak. Vannak emberek, a kik azon fáradoznak, hogy a világosságra jöjjenek és hogy fényeltessék az isteni képet, mely bennük van és vannak, kik az ellenkezőt teszik. Némelyek magukat Isten felé irányítják, az evolutio legmagasasabb célja felé, mások pedig az ősatya azaz az állat felé. És e kettő közt mennyi a közbeeső fokozat, mennyi árnyalat! Ez igaz, mondja Sabatier, de hogyha az erős embernek épsége van, mely minden szétoztásnak ellene áll, az állati embernél végzetes felozlás áll bé. A mi azokat a lelkeket illeti, melyek a nélkül hogy az erkölcstelenségnek lennének szolgái, némileg elengedik akaratukat és közönyösek lesznek egy autonóm lét iránt, vagy lehetne mondani, személytelen személyiségek lesznek, azok a földöntuli életben mint autonóm és személyi csoportok nem fognak létezni, hanem bényeletnek az egészséges és bátor lelkek által, melyek magokról az állati örökséget levetkeznek. Az ember halhatatlansága tehát nem egyetemes és szükségképpi, az feltételes, bizonyos feltételekhez van kötve.

De nem veszi-e ez el az erkölcsi törvény szentségét a halál után? Az erkölcsi törvény szentsége, feleli Sabatier, ez éppen a halál. S előtte ez az egyedüli, mit a legfőbb Igazságosság akart, a ki nem akarja magát elválasztani a legfőbb jósgától. Az Isten el akarja

nyomni a rosszat és e végből elnyomja a hazugot. Itt veszi tekintetbe a fájdalom szerepét, melyet nem anyira büntetésnek néz, mint javító eszköznek.

A fájdalomnak tehát lényegesen nevelő szerepe van, de csupán a földi élet alatt, hogy a teremtet lényt alakítsa és az erkölcsi rossz legyőzőjévé tegye. Miután a fájdalom élete elnyomatott, egyszersmind az erkölcsi rossz is el van nyomva. Arra az ellenvetésre, hogy a végső megsemmisülés talán nem elégséges arra, hogy az emberben a vágyat inspirálja az erkölcsi rossz kikerülésére, szerző azt feleli: kétségtelenül nem, de az örök büntetéstől való félelelem megakadályozta-e az embert abban, hogy magát rossz szenvedélyeinek átadja? „Azzal végzem tehát, hogy a földöntuli büntetés fogalmát nem gyakorlati hatáshoz kell kötni, hanem az erkölcsi, emelkedettebb természetekhez méltó megoldáshoz, azokhoz az emberekhez, kik az életről és céljáról magoknak a legtökéletesebb fogalmat alkotnak. Ezért hogy az erkölcsi személyiség folytonos emelése szempontjából való munkának szentelt élet egyfelől, és az elhatározó halál másfelől, úgy jelennek meg ez állásponton nekünk, mint az erkölcsi törvény valódi szentítései, az élet földöntuli meghosszabbítására.“

Itt végződik tulajdonképpen a kérdés tárgyalása. A hetedik és utolsó előadás főleg alkalmazás volt, s némely kifejezéseknek magyarázata és az egészből gyakorlati következtetések vonása. Így például azt lehetett hinni, hogy a halhatatlanságot csak a gondolkozók színe javának és a kitűnő embereknek tartja fenn. Ugy nyilatkozott, hogy nem éppen ez az ő gondolata, mert a gyakran igényelt kitűnőség gonosz. A halhatatlanság azoké, kiknél megvan a szív és lelkiismeret nemessége. „A kiknek gondolatjuk alázatos, azoknál van meg mégis a halhatatlanság lényeges feltétele, hogyha akaratjuk határozottan a kötelességre, a jóra, mások szeretetére van irányítva, egyszóval hogyha az evolutio folyamában haladnak.“ Tovább menve, czáfolja a végső helyreállítás tanát, melyet nem fogad el, főleg azért, mert abban a szabadság ellen támadást lát. Az Isten életre ítélne egy szabad lényt, a ki akaratának minden törekvését arra fordította, hogy saját magát lerombolja. A földi időköz arra van, hogy a szabad lények válaszsának élet és halál közt. Hogyha ez időszak nem használtatik fel, új időszak nem következik. Miután még némely kérdést vizsgál, mint például mi történik azokkal, kik gyermekkorukban halnak el, még mielőtt az erkölcsi kötelezettségről tudatuk lett volna, néhány gyakorlati következtetést von az előadottakból. Az élet szeretete és tisztelete arra kell hogy minket vezessen, hogy munkáljunk a magunk megalkotásásán, hogy kössük meg jól az erkölcsi szemé-

lyiség kötelékét, hogy irányozzuk magunkat a jóra, mind annak a keresésére, mi minket a halhatatlansághoz közelebb hozhat. Minden — munka, cselekvés a lény tökéletesítésére; a világegyetem evolúciójában nincs tétlenség, restség. A munka egyetemes törvény, Munkáljunk hát! Mire? hogy tudósok, híresek legyünk? Kétségtelen a nemes nagyravágyás jogosult, feltéve, hogy annak elérésére nem kívánja áldozatul a mi hűségünket és becsületünket. De van egy, még magasabb nagyravágyás: az hogy jók legyünk. Ez az evolúció legmagasabb törvénye és végcélja.“

Ez az összege emez előadásoknak, melyet a mennyire egy ily kényes és sokhelyt elvont tárgyról lehetett, hiven vontam össze. Elég bő anyagot ad a gondolkodásra. Az evolúció tana teljesen és következetesen van alkalmazva. Az elsődleges plasma, mely az isteni szellem hatása alatt mindenüvé kiterjedt, (ez eszme már megvan a Genesis első verseiben is, hol az mondatik, hogy „az Urnak lelke táplálja vala a vizeket“ még helyesebben „ült vala a vizeken“, ugy szólva melegítette a dolgok csiráit, a lények összegét) fejlődik és az élet hosszú menetein keresztül alakítja a lényeket. E lehetséges halhatatlansággal felruházott plasma alakítja a psychikus plasmát, mely etheri szervezetté alakul, hogy folytassa a földöntúli életet. Ez szorosán az evolúció tana. A második állapot azonban mégis csak hasonlat által mutatható meg, mert a tapasztalati tudomány nem hatolhat a földöntúli birodalomba. És itt van az okoskodásnak gyöngye pontja; ez az, a mely mindig kérdéses pont marad. Bár bizonyítékai, a hogy ő a halhatatlanságot telfogja, lánczolatoknak látszanak, azt kell kérdeznünk: Dehát a tudomány felhatalmaz-e arra, hogy a földi élet tényeiből a földöntúliéira következtessünk? Hogyha nem is czáfolhatjuk meg a tudós tanárnak a halhatatlanságról való nézeteit tudományosan, ugy hisszük, hogy a vallásos érzelem nevében, az egész evangelium, a Krisztus nevében jogunk van nem osztani. Én részemről nem fogadhatom el, hogy az Isten munkájában oly hiány legyen. A végső megsemmisülés semmi nyomára sem lehet találni a Jézus és az apostolok tanításaiban. Azt elfogadom, hogy az akarat és annak irányítása szükséges az üdvben való részeseedésre. De azt is hiszem, hogy elébb vagy később, itt vagy egyebütt az isteni szellem befolyása alatt az akarat szükségesséppeni erélylyé lesz, hogy visszahasson a rossz ellen és hogy Isten felé irányuljon. Szóval nem hiszem annak szükségességét, hogy a hazug, hogy a rossz megsemmisítették.

Némely lap erősen bírálta. S különösen azt vetették szemére,

hogy a kicsinyeket és alázatosokat a halhatatlanságból kizárja. De ebben tévesen magyarázták gondolatát. De bármennyire nem osztja is valaki a kitünő természettudós nézeteit, könyve jeles és érdekes mű.

— A szabadelvű egyházak háromévenkénti gyűlésüket Nîmesben tartották meg, 130 lelkész és világi részvételével. E gyűlés mindig az egyháztanácsok újraválasztása után szokott összejönni. Schickler báró elnökölt most is, ki a megalakulástól fogva vezeti e gyűléseket. Részletekbe nem bocsátkozom, csak azt említem meg, hogy a liberálisok helyzete általában kielégítő, csupán pénzügyi oldalról marad fenn kívánni való, de e tekintetben is javulás mutatkozik.

Vincent Sámuel iskolája — Nîmesben — melynek feladata szabadelvű lelkészeket nevelni, szépen virágzik. A genfi theol. facultásnak egy tanára, ki a nîmes-i gyűlésen jelen volt, a legelismerőbben nyilatkozott ez intézet ifjairól, a kik közül számosan mennek tanulmányaik folytatására Genfbe. Ez intézetnek jóhatása már érezhető egyházainkban. A szabadelvű egyházközségek, hiányával voltak a lelkészeknek, most már egy két év alatt, — köszönet Vincent Sámuel iskolájának — minden üres hely betöltetik.

A szabadelvűek és az orthodoxok közt még mind folynak az egyesítő kísérletek. A nîmes-i gyűlés erre nézve a következő határozatot hozta: „A gyűlés újból kifejezi mély vágyát az egyesülés és kibékülés iránt . . . A gyűlésnek semmi ellenvetése sincs az ellen, hogy egy általános zsinat tartassék az orthodox consistoriumok által előre elfogadott külön megbízás alapján, csakhogy azt kövesse az aránylagos képviseltetés szabályainak megállítása.“ Azonkívül ajánlatot tesz, hogy ennek előkészítésére tartsanak közös értekezletet.

E határozatot a mérsékelt orthodoxok örömmel fogadták és „La Vie nouvelle“ lapjokban helyeselték. A szélső orthodox „Le Chritianisme au XIX-e siècle“ meglepszik azzal, hogy a határozatot figyelemreméltónak mondja.

— Éppen most értesülök, hogy a vallásügyi minister a párisi consistoriumhoz levelet írt, hogy jelöljön egy lelkészt az Oratoire-i üres állomásra. Minthogy a consistorium tagjai most nagyobbrészt Páristól távol vannak, a jelölést valószínűleg csak novemberben fogják megtenni.

Fogják-e végre Robertyt jelölni, kit a presbyteri tanács ajánlt? Talán.

CHARRUAUD D.

A Székelyföld az igazi magyarság tüzhelye. A haza e része bocsát legtöbb apostolt ki az eloláhosodott vidékekre a magyar elem védelmére. Gazdatiszt, pap, tanító, hivatalnok nemcsak e bérczes kis hazában, hanem az anyaországba is bőven jut a Székelyföldről. De aztán a Székelyföldnek is a koronája Háromszék megye. E megye lakószai vívták a szabadságharcban azt a dicső csatát, a mivel kiérdemelték a spártai nevezetet. De a mi legtiszteletre méltóbb, e megye a művelődés terén is a zászlóvivő. Igazi nagy embereket adott a hazának. Kivált Erdővidék classicus földje, a melyen annyi nagy szellem pihantotta meg a napvilágot. Földműves népe is annyira művelt, hogy a biblia nemcsak minden háznál megvan, hanem olvassák, ismerik, megis értik. A földművelő nép értelmiségéről tanuskodik az, hogy nincs valamire való család egy községben is, a melyből tanult ember ne került volna ki. Az iskola iránt nagy szeretettel viseltetnek. Papjaikat édes tiszteletes urnak szólítják. A székely nép jóigyekezetű. Mivel nagyon elszaporodtak, jutott belőlük Oláhországba is, pedig a székely kiváló munkás kéznek kár idegen országban dolgozni, mikor itthon is olyan szükséges a munkás kéz. Ujságot járat sok községben a falusi nép.

E nép szívében nagy a tisztelet nagy emberei iránt. Egy-egy püspöki megjelenés ünneppé avatja a hétköznapiakat is. Bölönben e jó módu erdővidéki községben aug. 25-én igazi ünnepnap volt. Telve lelkesítő, főlemelő magasztos jelenetekkel. Legszebb volt Ferencz József

püspök 46 éves papi és tanári jubileuma. Az elismerés, ha kiváló érdemeket szerzett és nemes lelkesedésű embert ér, mindig szép. Ferencz Józsefnek az unitárius egyházban kiváló érdemei vannak.

Nem a tudósító feladata e kiváló tények felsorolása. Csak a főbbeket említem fel. Az ő püspöksége alatt nagy haladást tett az unitárius egyház, mind az anyagi, mind a szellemi téren. A nemes tettben ő maga járt elől hódítva és lelkesítve, s ő maga is lelkesülve a szent munkában. Lelkész korában szerkeszti e folyóiratot, tankönyvet ír az ifjuság részére, később a papnövelésben szaktárgyait mély belátással és sok ismerettel dolgozza fel. Sok fontos intézkedés történt az ő püspöksége alatt. A belső emberi nyugdíjintézet megteremtése, a „Dávid Ferencz alapítvány“, sok üdvös egyházi törvény, mind az ő munkássága kifolyásai. De a mi tiszteletre ébreszt iránta az ő szép családi élete, nemes jelleme, a melyek nemcsak az unitárius vallás közönség szeretetét, hanem a más vallásuak tiszteletét is biztosítják részére. Egy unitárius papnak vagy püspöknek nem külső fénynyel, hanem odaadó munkássággal, nemes jellemével kell hatnia hűveire és embertársaira. Ferencz József püspök iránt a közszeretet oly impozáns módon való nyilvánulása, megkoszoruzása az ő tevékeny életének, bizonyosága az iránta érzett meleg szeretetnek.

Ez a szeretet már a megérkezéskor nyilvánult az ő személye iránt. A vasuti állomásnál Apáczán, Osváth Gábor esperes üdvözölte szeretettel, mire a püspök meghatóan válaszolt. Nagy-Ajtára, a főszolgabíró Henter B. négyes fogatán jött, itt a község derék lakosai valláskülönbség nélkül várták, diszkaput emeltek „Isten hozott“ felirattal. — A leányok csinos virágkoszorúval kedveskedtek s precisül énekeltek. — Kriza lelkész üdvözölte csinos beszéddel. A püspök meghatóan válaszolt. Bölönben a község végén „Áldott, a ki jött az Úrnak nevében“ feliratos diszkapunál, Lőfi Áron esperes lelkesültséggel üdvözölte, mire a püspök kedvesen válaszolt.

De ez a szeretet igazi megható és lélekemelővé az ajándék-tárgyak átadásakor változott át.

A főtanács ülését délelőtt 9 órakor felfüggesztette, alig egy negyedóra múlva kezdődött a jubileum.

A bölöni egyházközség remek iskolájában volt az ajándék-tárgyak átadása.

Dániel Gábor főgondnok meghatóan üdvözölte az egyházi tanácsosok nevében.

Boros György közigazgatási jegyző a főtanács diszkötésű üdvözlő iratát olvasta fel s nyújtotta át a szeretett főpásztornak.

Br. Petrichewich Horváth Kálmán főgondnok a tiszta jó lélek hangján, egyszerű, de mély igazságu szavak kíséretében adta át a világi egyházi tanácsosok ajándékait, a Doré-féle illusztrált szentírást, aranytollat bársony tokkal, és a diszkötésű szép üdvözlő iratot.

Ferencz József püspök meghatottan a következő tartalmu beszédet mondotta: Azt hittem, hogy könnyű beszélni, voltam a népeitől imádásig szeretett felséges király előtt, beszéltem magas állásu hivatalnokokkal, érintkeztem az egyszerű földmivelő néppel és a beszéd nem volt nehéz; de most nincs más gondolatom, mint a léleknek meghatottságából származó köszönet. Köszönöm a megtiszteltetést, a mire nem számítottam, s nem is érzem magamat ilyen nagy megtiszteltetésre méltónak és csak most érzem, hogy újra kell születnem, hogy lefizessem egyházamnak, a mivel tartozom.

Kelemen Albert maros-köri esperes csinos beszéd kíséretében nyújtotta át az egyházkörök által fényesen kiállított diszalbumot, mely az esperesek, felügyelő gondnokok, papok és tanítók arczképeit tartalmazza.

A püspök erre is tartalmas rögtönzött beszéddel válaszolt.

Boros Sándor igazgató tanár a kolozsvári főiskola felügyelői és tanári kara nevében szép beszéd kíséretében a felügyelők és a tanári kar csoport-képét nyújtotta át művészileg kiállított keretben.

A püspök, a ki tanár is a papnöveldében, nagyon kedvesen fogadta a tanári kar ajándékát és beszédében említette, hogy ha akkora lelkesedés volna a tanítványok szívében, mint a tanárok és a papság lelkében, ez az egyház gyorsan felvirágoznék.

Sándor János igazgató a székely-kereszturi középiskola tanári kara ajándékát nyújtotta át lelkesült beszéd kíséretében.

A püspök meghatottsággal a következő tartalmu beszédben válaszolt: Szivemhez közel áll a kereszturi iskola. Sajnos, hogy nem tudunk annyit tenni iskoláinkért, a mennyit tenni szeretnénk. Ha egy anyának több leánya van, azt ruházza fel először, a kit a bálba akar vinni, s ha ez fel van ruházva, azután következik a másik leánya felruházása. A kolozsvári főiskola kellő felruházása után, a kereszturi iskolán lesz a sor.

Gyulay László a kolozsvári egyházközség gondnoka a kolozsvári egyházközség diszesen kiállított üdvözlő iratát, kedves beszéd kíséretében nyújtotta át.

A püspök, a következő szép beszédel válaszolt: Tisztelt egyházközbli tanács, Kedves barátaim! Nagyon lekötelezve érzem magamat kolozsvári ekklézsiánk azzal a szeretetével, melylyel itt is megjelent,

az ő becsülésének melegével itt is részeltet, köszönöm ezt a megtiszteltetést. — Legyenek meggyőződve, igen kedves meglepetés ez rám nézve, legyenek meggyőződve, hogy az a hála, melylyel én tartozom a kolozsvári ekklézsiánknak, csupán csak az én életem végével fog bevégezödni, hálátlan gyermeke volnék ha ezt elfeledném, hiszen ő nevelt fel kolozsvári templomunk szószékén. Sajnos én rám nézve hogy ez idő szerint talán felette ritkán tudok a kolozsvári templomban szolgálni, de ott vagyok mindig önökkel és azokkal a hivekkel, a kiknek leginkább köszönhetem papi pályámat.

Lőrinczi Dénes a budapesti egyházközség segédlelkésze, kedvesen üdvözölte egyháza nevében a szeretett főpásztort.

„Mint a szülő leánya iránt — válaszolá a főpásztor — úgy én is szeretettel viseltetem a budapesti egyházközség iránt. Kivánom, hogy azon az uton, a melyen eddig haladtak, tovább haladhassanak és a budapesti egyház tul a Királyhágón vallásunknak új fényt hozhasson.

Boros György tanár Brassai Sámuel üdvözlő levelét olvasta fel. Csifó Salamon a sürgönyöket. Köztük, a Szász Domokos ref. püspök üdvözlő sürgönyét.

A nők nevében Ugron Jánosné, Udvarhelymegye alispánjának nagy műveltségü neje, Boros Györgyné s számos derék unitárius nő kíséretében, selyem palástot nyujtottak át díszesen himzett párnán a püspök monogrammjával és az unitárius jelvényekkel.

A püspök a következő remek beszédben válaszolt: Nagyságos Asszonyaim! Azt hiszem itt legkevésbé kell mondanom nagyságtokkal szemben, hogy a mikor a szív tele van, az ember alig tudja kifejezni magát. Ugy vagyok én e pillanatban. Valóban nem tudok szavakat találni, hogy megköszönjem azt a figyelmet, azt a megtiszteltetést, a melyben engem ez alkalommal részesítettek. De nemcsak ezt a pillanatot nem tudom megköszönni, mely örömmel tölti el lelkemet, hanem általában nem tudom megköszönni a nőknek azt a befolyást, a mely az én pályámon mindig érvényesítette magát. Méltóztatnak megengedni, ha én megvallom őszintén, a milyen vagyok én azt részben és leginkább a nőknek tudom köszönni. Hiszen, mikor mint 20 éves segédlelkész Kolozsvár templomában felállottam, a nők voltak, a kik az első palásttal megtiszteltek és ők voltak, kik eljárva beszédeimre, azokból nemcsak magoknak vettek lelkesedést, hanem visszasugározták rám is a mi lelkükben élt. Köszönöm azért e pillanatban is, hogy életem e nevezetes pontján ujból egy palásttal tiszteltek meg, noha ez jobban fog jární, mint az első, mert az első

már elviseltem. Nincs reményem, hogy ezt is elviselhessem, de azért legyenek meggyőződve, hogy ezt a legnagyobb becsülésben és tiszteletben fogom tartani, mert tiszta szivek hozták. Legyenek meggyőződve, szennyes folt ahoz ragadni nem fog. Nem veszik roszt néven, mert hiszem nagyságtokat, mint házi nőket, feleséget, édes anyát tisztelem meg, ha kijelentem, hogy papi pályám sikereiben nőnek is nagy érdeme van. Érdeme van, mert megengedte, hogy az egyház érdekeit hiven szolgálhassam.

Ha nehéz gondjaim voltak, nem zakatolt házi gondokkal. Sikereimet püspök koromban is a nőknek köszönöm. Köszönöm szives figyelmüket.

Egy megható jelenet következett: a püspök az ő szeretetreméltó nejét megcsókolta, ugyszintén fiait és jelenvolt leányát. — Szülők és gyermekek szemeiben örömkönnyek csillogtak, mint harmatcsepp a rózsa szirmain.

Az unitárius nők adományából került ki az urvacsorai dusan aranyozott ezüst serleg és tányér. A felirat a következő: Az unitárius nők ajándéka a bölöni unitárius egyháznak Ferencz József unitárius püspök 40 éves lelkészi jubileuma emlékére 1895. aug. 25. Szeressétek egymást Ján. 15. 12.“

Az unitárius leányok nevében Raffay Irma kisasszony kedves beszéd kíséretében élő tubarózsa és más virágokból készített gyönyörű csipketartóban, kék szalagján arany himzésű esokrot nyújtott át. A szalagon ez a felirat áll: „Az unitárius leányok 1855—1895.“

A püspök a leányoknak is ékesszólóan felelt.

A disztárgyak az iskola egyik termében közszemlére ki voltak állítva, hová egész nap zarándokoltak a püspök tisztelői. Bölön községbe egész délelőtt északról és délről egymást érte a kocsi és szekér, a tisztelgők számát bátran tehetjük 14—15 ezerre.

Az egész Erdővidék intelligentiája, a megye főispánja Pótsa József, Udvarmegye alispánja Ugron János, a két megye főjegyzői, Lyon amerikai unitárius pap Bostonból, az összes unitárius papság, tanítók, számos nemesi család, egyházi tanácsosok, az udvarhelymegyei és a háromszéki derék nép a távoli részekből is megjelent ez ünnepélyre. A népben, mely az ő nagy embereit így megtudja becsülni, van abban nagyság és erő. Halmozzon el az ég áldással derék székely nép, kivel és ügyeddel a lelkem egybe van forrva. Azt a szeretetet tanusítsd egyházad, hazád és minden nemes ügy iránt, a mit tanusítottál a szeretve becsült püspök iránt és ez a nemzet nagy, hatalmas lesz.

DÉZSI M.

Gyöngymondatok.

(Ujkori írótól.)

É l v e z e t.

Az élvvágyas képmutatóknak nincs se tartós lelkesültségök, se rettenthetlen buzdueltságok. *Voltaire.*

A legnagyobb boldogság is terü, ha azt mással nem közölhetjük. A legdrágább, legszebb jószág is mindennapi gazzá változik, ha azt nem mondhatjuk másnak: ez az én jószágom szép! *Kármán József.*

A jobbak kegyes hajlama neked mindig kedves élvezetül legyen. *Gothe.*

E m b e r.

A valódi ember az ember belsőjében rejlik. Ha ezt a belső embert látni lehetne, a mint ott kuczorog és rejtőzik amaz ábránd megett, a mit husnak neveznek, nem egy meglepetésen mennének keresztül. Általános hiba, hogy a külső embert vesszük a valódi ember gyanánt. *Hugó Viktor.*

Mi az ember? Mi ő, ha drága idején vett főjava csak evés és alvás? nem több ő ekkor, mint barom. *Shakespere.*

Mi vagyok én? nagyobb féreg, mint a többi. Ki perel istennel? *Jókai.*

Isten az embert földből teremté: nem égből, hogy tervei a földet át ne öleljék; nem légből, hogy a mennydörgés és villámlás keblét szét ne zuzza; nem tüzből, hogy felebarátja fejére eleven szenet ne gyűjtsön; nem vízből, hogy sima arcza ne fedje el a szörny és rémképeket szive mélyében; hanem földből, hogy a kincseket és áldásokat ontva, legyen jótékony, mint a föld, hogy legyen hálástermő, mint az elmagozott föld, hogy legyen megbocsátó, mint a föld, mely enyhítő forrással szolgál azoknak, kik átfurják, hogy legyen hűséges, mint a föld, mely távozó kedvesét, a napot, éjen át a hűség özvegyi sötét fátyolával gyászolja, s ha a nap visszatért, örömének éjén át sirt friss harmat könnyeivel fogadja. *Saphir.*

Mikor az ember megteremtve készen volt, az angyalok vettek a szeméhez egy darabka eget világostól, füleihez egy falatka levegőt hangostól, ajkaihoz egy leheletnyi tüzet lángostól, és szívébe becseppentettek a tenger mélyéből egy cseppet, s innen van a szív csodaszerű apálya s dagálya s ezért adja vissza azon cseppet, mint könnyet a szem égének. *Saphir.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

Tóth Ferenczné, Benkő Zsuzsánna hagyománya.

Ez külön czímet igényel.

Egy unitárius tanító özvegye, a ki talán nélkülözésekkel is küzdött, ki férjével a legszerényebb viszonyok közt élt, szorgalom és takarékoság által aránylagos vagyont szerez, nem nagy vagyont, csak a milyent a körülményei engedtek; de mindazt, a mit gondos munkával szerzett, nemeslelkűleg az egyháznak hagyományozza. Főlemelő, szép tett, önkéntelen hálára indító. Értjük, hogy egyházunk miért állhatott fenn a legnehezebb időkben is. A hívő kebelből kibuzgó forrás az egyháznak az életője.

Özv. Tóth Ferenczné, Benkő Zsuzsánna, ki aug. 9-én halt el Székely-Udvarhelyen, általános örökösévé a székelyudvarhelyi unitárius egyházközséget tette. A hagyomány összege: 5270 frt 34 kr. Ezenkívül még életében adott a nevezett egyházközségnek 1000 frtot harangvételre, és másféle más egyházi czélokra csaknem ezer forintot. A hagyománynyal a székelyudvarhelyi egyháznak legnagyobb jóltevője lett.

Emeli a hagyomány értékét, hogy éppen egyházközségi czélra hagyta. Egyházközségeink most új viszonyoknak mennek elébe, fentartásukra új források szükségesek. Az ily jelenségek az egyházközségeknek csak biztató jövőt ígérnek.

Özv. Tóth Ferenczné közbecsülésben állott életében. Nemes szívének és gondolkozásának legszebb emlékét nevével együtt fogja megőrizni a hálás kegyelet.

Különfélék.

A francia-porosz háboru és a pápai csalhatatlanság. Az ünnepek, melyeket a németek a francziákon ez előtt huszonöt évvel nyert győzelmek emlékére tartanak, érdekes dolgokat hoznak a pápaságról felszínre. Nem pusztá esetlegesség volt, hogy a pápai csalhatatlanságot abban az időben emelték dogmává. midőn a német államférfiak nagy politikai kérdésekre irányították figyelmüket. A pápai csalhatatlanságot éppen az előtt egy nappal mondották ki Rómában, hogy Berlinbe a francia hadizenet elküldetett. A két esemény közt benső összeköttetés volt. S hogyha Sybel Henrik legújabb közlései szerint is úgy látszik, hogy Eugenia császárnő az elhatározó pillanatban inkább elétolatott, mint előtolt, Bismarck csakugyan joggal mondotta 1874. dec. 5-én az országgyűlésen, hogy a háboru a római politikával egyetértésben kezdetett, hogy a concilium megrövidítettett, hogy a concilium határozatainak keresztülvitele, vagy talán épp teljesítése egészen másként történt volna, ha a francziák győznek, hogy akkor Rómában, mint egyebütt a francziák biztos győzelmére számítottak, hogy a francia udvarnál a római politikai, jezsuita betolyások, melyek ott megengedett és meg nem engedett módon működtek, adták meg a döntő elhatározást a háborura. Concilium és háboru elválhatatlan részei voltak a politikai tervnek. A francziák győzelmének, melyet kétségtelennek tartottak, Rómára „új korszak“-ot kellett volna hozni és IX. Piusnak „új győzelmet“. Elzászban tényleg úgy is tüntették fel a katolikusoknak a háborut, mint a vallásért vivandó harcöt és az elzászi protestansoknak a német csapatokat kellett az ő katolikus szomszédai ellen segítségül hívni. A bajor országgyűlés ultramontan tagjai is nem akartak tudni a Poroszországhoz csatlakozásról.

Különben is az elhatározó előzmények Párisban és Rómában sok hasonlóságot mutatnak. Párisban a kisebbség alapos okait a hatalmas többség lármája elhallgattatja és Olivier egykedvűleg veszi magára és minisztértársaira a bünösen kezdett háboru felelősségét. Rómában meg a kisebbségnek menekülni kellett, hogy a pápai csalhatatlanság kimondása zavartalanul történhessék. S a mint a francia államférfiak arról

álmodtak, hogy veszélytelenül és dicsőségesen „sétálnak be Berlinbe“, IX. Pius is, mint az ő dicsősége magaslatán „csalhatatlan“, azt hitte, hogy trónját megerősítik Franciaország győzelmes fegyverei. És a mennyire a római és párisi politikusoknak hatalmában volt, a terv oly mértékben sikerült: amazok keresztül vittek egy új dogmát és ezek megizenték a poroszoknak a háborút. De végre is a gondviselés tanácsa szerint a győzelem azoknak kellett, hogy részéül jusson, a kik a protestantizmus „pestisé“-től voltak átjárva. A német császári trón felémeltetett, míg a két szövetséges trónja, a francia császáré és pápákirályé porba omlott. Félelmes zivatar közt mondatott ki 1870. júl. 18-án a pápai csalhatatlanságról való dogma, de még félelmetesebb volt ama zivatar, mely két hónappal később a második császárságot megsemmisítette. Ezzel a pápai állam története is meg volt pecsételve. Szeptember 20-án a rómaiak örömujongásai közt a Victor Emánuel csapatai bevonultak az örök városba. Az olasz nép jó érzéke pedig azt mondotta, hogy IX. Pius pápának a bűneset történetét kellett maga magán átélni. Mivel a csalhatatlanság által annak a kísértésnek volt kitéve, hogy magát Istennel egyenlővé tegye, azért kellett pápai királyságát elveszitenie. Tanulságos dolgok azokra nézve, kik az ultramontanizmus ellen küzdenek, de magukra az ultramontanokra is, hogy nem kell a nemzeteket lángba borítani, mert a perzselő láng egy pillanat alatt azokra csaphat át, kik a tüzet esztelenül szították.

Az egyházpolitikai törvények értelmében teendő intézkedések megtételére a főt. Ferencz J. püspök urat a prot. püspökök miskolczi értekezletére meghívták, de nagy elfoglaltatása miatt nem jelenhetett meg, észrevételeit megtette s ő is megkapta a püspöki értekezlet munkálatait. Ezen alapon ideiglenes utasítást készített az egyházpolitikai törvények életbeléptetése alkalmából. Ha a házások tanusítványnyal igazolják a lelkész előtt, hogy a polgári házasságot megkötötték, a lelkész bármely vallású feleket összeadhat egyházilag, ha őt arra felkéri. A forma ez lesz: Előima, agenda és fogadalom, hogy a házastársak egymást boldogítják és betegségben el nem hagyják egymást. A kikérdezés elmarad. Az egyházi összeadás a következő vasárnap a templomban kihirdetendő. A gyermekek vallását illetőleg is hasznos utasítások vannak. Szeptember 30-án az anyakönyvek lezáratnak, de vezetésük egyházi célra tovább is folytattatik. A temetésre, keresztelekre díjtalanul is menjenek el, azt is meghagyja az utasítás.

Templom- és papfelszentelési ünnepély. A Bölönben tartott zsinatnak szép ünnepélye volt az új templom felszentelése. A bölöni templom egyházunknak büszkesége, melyet örömmel mutathatunk meg

azoknak is, kik a templomépités remekeit megszemlélték. Bölön, mint a leggazdagabb unitarius egyházközség, hivatásának teljes tudatával járt el akkor, mikor költséget és fáradságot nem kimélve, oly templomot épített, mely más egyházközségeknek mintául szolgálhat Pákey Lajos mérnök e remek alkotásával megoldotta azt, hogy miképen lehet elkerülni minden czifraság és felesleges disz nélkül a közönséges unitárius templom ridegségét. Az új templom forduló pontot képezhet egyházi építkezésünk történetében. Lélekemelő imát Lőfi esperes mondott. Az alkalmi beszédet Boros György theol. tanár mondotta; kellemsen, csengő hangon, élénk dialektikával, polemikus dogmai részletekbe bocsátkozott. Azt fejtegette, hogy a templom az isteni tiszteletnek s a boldogságnak a helye. Ft. Ferencz József püspök szentelte fel azután az új-Siont az ő keresetlen, de ragyogó szónoki beszédével és imájával, mely szivre és értelemre egyaránt hatott. Az urvacsorát Kiss Sándor laborfalvi pap osztotta szép beszéd kíséretében. Az új papok felszentelése alkalmával az ünnepi szónok Gál Miklós toroczközi lelkész volt, ki egy tartalmas, szép alkalmi beszédet mondott. Azután megint főt. Ferencz J. püspök úr beszélt, Nem csak a 14. felszentelendő ifju lelkész hallgatta áhitattal az oktató igéket, hanem a hallgatóságnak minden tagja el volt ragadtatva. egyszerű, de eszmékben gazdag beszédje által.

A felszentelt 15 lelkész: Gálfi Lőrincz, tanár Kolozsvárt; Máté Lajos bethlen-szent-miklósi, Kiss Aladár datki, Péter Sándor maros-szent-benedeki, Vári Albert kénos-székely-udvarhelyi, Biró Lajos várfalvi, Benczédi Domokos csegezi, Székely András káli, József Lajos Kilyén sepsi-szentgyörgyi, Szász András vadadi, Geréb Zsigmond szőkefalvi pap, Lőrincz Dénes budapesti, Demeter Dénes polgárdi és Nagy Lajos hódmező-vásárhelyi s. lelkészek. Ennyi ifju lelkészt egyszerre rég nem szenteltek fel. Ohajtjuk, hogy hü és odamunkások legyenek az új szőlőjében!

Bedő Albert ministeri tanácsos, országos főerdőmesternek a király július 7-én államtitkári czimet és jelleget adományozott.

Amerikai vendég. A jelen zsinati főtanácsunk alkalmából igen kedves vendégünk volt Lyon Vilmos, H. lelkész személyében, Bostonból, hol az unitáriusoknak 30 templomuk van. Lyon lelkész ur mint az amerikai és angol unitáriusok küldöttje jött a zsinatra. A családját Angliában hagyta, Kenilworthben. A jeles lelkész már az első tekintetre rokonszenvet ébreszt maga iránt. Budapesten s Kolozsvárt is, hová aug. 23-án érkezett meg, csak egy-egy napot tölthetett. Kolozsvárt, a főtiszt. püspök ur ebédet adott tiszteletére. Kolozsvárnak a szép fekvése meglepte s a sok tanintézet. Bölönben a zsinaton mindenféle ünnepélyen

részt vett. Egy jómodu székely családnál volt szállva Kovács tanárral, s így jó alkalma volt megismerni a székely népet a maga otthonában. Történelmünkkel ismeretes. Itt tartózkodása alatt folytonosan jegyzett. A történetekről teljes képet nyert, s így hüen le fogja írni a látottakat. A zsinat végeztével Kovács tanár kíséretében Brassóba ment, melyről azt mondotta, hogy a világ egyik legszebb fekvésű városa. Onnan egyenesen Budapestre, hogy még egy pár napot töltsön a gyönyörű fekvésű fővárosban. Onnan megyen Velenczébe, Milánóba, hol Bracciforti unitárius tanárt látogatja meg. Aztán Rómába, Flórenczbe, Nápolyba s onnan családjához Angliába, s sept. 25-én indul haza, hogy az oct. 10-én tartandó Nemzeti Conferentián jelenlehesen, s előadhassa tapasztalatait. Megválasztották tiszteletbeli consistornak. Általában a legkellemesebb benyomásokkal távozott el körünkől, nemcsak az unitáriusokat, hanem a hazánkat illetőleg. is

Dr. Martineau bölcselmi fejlődése. Dr. Martineau, a nagynevű angol bölcész, kezdetben az empirikus iskola álláspontján állott. Később pedig az intuitionismusnak lett egyik legkiválóbb tanítója. E szellemi processusról ő maga a következőben számol be. Mikor tanítani kezdett, egy nevezetes és nagybefolyású iskolának volt teljes meggyőződéssel követője. Régi tanítójától, Dr. Lant Carpentertől megtanulta tisztelni a Hartley és Priestley nevét. S vallásának és tanításának iránya a Priestley-féle irány volt. Eléadásában a legfőbb részt az eszmétársulástana foglalta el. De e tan eléadásában oly jelenségekre jutott, melyeket nem lehetett azzal megmagyarázni. Nehány évvel később egy új irodalom jött át Amerikából. *Channing* iratai jutottak kezébe. Az új eszméken először nagyon kaptak, de csakhamar erős ellenállás fejtetett ki irántok s oly kedvezőtlen, éles és gyalázó bírálatok jelentek meg, mintha az amerikaiak nem is lennének az angolok testvérei. Azután az ellenszenv engedett és a Channing iratai az ifju emberekre, reá bizonyosan, mély hatást gyakoroltak. Új érzetét keltettek fel benne a belátásnak és aspirationnak az ismeretlennel szembe. Oly lelkesültséggel töltötték bé, mely Angliában nem volt általános. Mindazonáltal senki sem ismerhette félre, hogy ez iratok korszakot jeleznek a bölcselmi gondolkodásban. A szükségképpiség tanának elvetése által megszabadították az isteni akaratot a jó és rossz egyenlő okozatosságától. Az emberi személyiség megbizonyította állását és elvállalta felelősségét. A mint e tannak erkölcsi jelentőségét fölismerte, meg is tartotta és tanította mindvégig. Azóta más rendszereket is ismert meg, különösen mikor Németországba ment, a régi görög és az új német bölcselmet. A tan, melyet azután tanított, csaknem egyezik a régi skot

bölcsellemmel, csakhogy az utóbbinak finomításra és kibővítésre van szüksége.

Az akadémia idej értesítője az utóbbi tíz év alatt megjelent egyháztörténelmi művek közül a következőket említi fel: „Egyháztörténettel foglalkozó íróink közül *Masznjik* Endre már említett munkáján (Pál apostol élete és levelei) kívül, *Szeremley* Samu: Szőnyi Benjamin és a hódmező-vásárhelyiek 1717—1794. (Budapest 1890.) *Bunyitay* Vincze: Biharmegye oláhjai s a vallásunio. (Budapest 1892.), *Zsilinszky* Mihály: Egy forradalmi zsinat története 1707—1715. (Budapest 1889.), *Révész* Kálmán: Száz éves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért (Budapest, 1894.) című munkáikban, továbbá *Kohn* Sámuel: A szombatosok (Budapest, 1890), *Kanyaró* Ferencz: Az unitáriusok Magyarországon (Kolozsvár 1891.), *Békefi* Remig: A cisterciták (I. II. Pécs 1891—1892.) történetében adtak figyelemre méltó, sőt jeles műveket irodalmunknak“.

Iskolai Értesítők: A tordai áll. polgári fiu-, leány- és elemi leány-iskola értesítője. Szerk. *Varga* Dénes áll. polg. isk. igazgató. A gondosan szerkesztett értesítő elején az igazgatótól az iskola 16 évi történetének leírása foglal helyet. Adatokban gazdag, nagy utánjárással dolgozott, tárgyias munka. A polgári iskolában tanult: 167; ebből unitár. 43, a polg. leányiskolában 109; ebből unitár. 16, az elemi iskolában unitár. volt 75. — *A székely-kereszturi* unitár gymnasium értesítője. Szerk. *Sándor* János igazgató, jól választott rovatokban. Az értesítőben egy sok tanulsággal irt hosszabb értekezés is foglaltatik: Az olympiai játékok Pap Mózesről. A gymnasiumban tanult: 167, ebből unitár. 112, magyar: 149; német 3; oláh: 11, az előkészítőben: 23; ebből unitár. 8, magyar: 18, német: 3, oláh: 1 — *A magyarhoni ág hitv.* egyetemes theol. akadémiának értesítője. Közli *Dr. Masznjik* Endre igazgató. Az értesítőt az igazgató jeles beköszöntő beszéde nyitja meg, melyet az ág. gyülekezetekhez intézett, midőn a kolozsvári egyetemhez nevezett *Schneller* István helyét elfoglalta. Az akadémián tanított: 6 rendes tanár s 2 magántanár; tanult: 36 tanuló.

A pozsonyi ág. hitv. theol. akadémia július 29-én elvesztette egyik rendes tanárát, *Vasskó* Gyulát, ki az újszövetségi magyarázatannak volt a tanára s 7 éven keresztül tanított a theol. intézetben.

Gyászhirek: *Bedő* Dénes, székelykereszturi áll. képezdei tanár, július 15-én elvesztette hű nejét *Komáromy Emmát*, ki 37 évet élt. — *Özv. Tóth Ferenczné*, *Benkő* Zsuzsanna † aug. 9-én Székely-Udvarhelyen. *Tóth* Ferencz h.-szentpáli mesternek volt neje Utóbb Székely-Udvarhelyt lakott s ott is temettetett el hitrokonai nagy részvétele mellett, kiknek szép hagyományával jóltevője lett.

Aranykönyv.

A BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG JAVÁRA TETT ADOMÁNYOK.

(49-ik közlemény.)

Mérey Gyula 50 frt, Kovásznai K. G. 30 frt, Véri Kár. 30 frt, Kohn I. 30 frt, Pintér Kár. 25 frt, Lueff Iza 50 frt, Knapp L. 30 frt, Harkányi Mária 100 frt, Petke Frida 50 frt, Bochandanezky O. 30 frt, Beleznay Istv 30 frt, dr. Jarovsinczky Witold 100 frt, Salamon Gy. 30 frt, Rákosi Ilon 30 frt, Schrimpf V. 100 frt, Kollegerszky V. 100 frt, Halasi Jó. 30 frt, Szentpéteri Istv. 30 frt, Etienne E. 30 frt, Medeczky Jó 30 frt, Hack Ede 30 frt, Balog A 30 frt, Mathiász Ján. 30 frt, Kisfaludi Zs. 30 frt, Baumann Mária 50 frt, Kuba A. 30 frt, Borsody Józ. 30 frt, Lovich A. Rogovits K Molnár L — *Együtt 2475 frt.*

1892-ben : Wendler J. 30 frt, Faüser E. 40 frt, Vaskovits Ant. 30 frt, Dr. Stern Richard 100 frt, Jung A. 30 frt, Hoffmann Irma 30 frt, Potikárus J. 30 frt, Rupp Károly 100 frt, dr. Gschwindt Gy 30 frt, Kormos M 30 frt, Augusztin G. 30 frt, Mattiasich Aug. 30 frt, Lisztl 30 frt, Schulz K. 30 frt, Neruda Alajos 50 frt, Mezösi Ida 30 frt, Richter V. 30 frt, Bendsen Mária 50 frt, Puschman Emilia 100 frt, Tomaschek 30 frt, Stanzl G 30 frt, Szabó Gy. 40 frt, dr. Blum 30 frt, Tizlesz M 30 frt Csizmazia M. 30 frt, Szeifert Frigyes 100 frt, Kafka Andor 30 frt, Maksay 30 frt, Roeper Klára 50 frt, Keglovics J. 25 frt, Spigman Fer. 25 frt, Grómai Imre 30 frt, Mihalkovits J. 30 frt, Ebstein Karolin 100 frt, Zeilinger R. 30 frt, W. i. z K. 30 frt, Csupor Gy. 30 frt, Cherier 30 frt, Martinovics 100 frt, Jakobi Valeria 100 frt, Nyiry E. 30 frt, Kovacsits K. 30 frt, Mérey Sarolta 50 frt, Müller V. 30 frt, Lukács Aloizia 30 frt, Waszay K. 25 frt, Szivós L. 30 frt, Bary Mik. 25 frt, Kiepach M. 30 frt, Merzljak 30 frt, Christiani 50 frt, Gödl Jáni 30 frt, Angletta A. 25 frt, Röser L. 25 frt, Wendt A. 30 frt, Reisenleiter Ján. 100 frt, Kelecsényi Iza 30 frt, Kováts J. 30 frt, Zhorszky Vladimir 100 frt, Proks M. 30 frt, Reidner Irén 35 frt, Krokovich 30 frt, Dulleskó T. 30 frt, Sebesta 30 frt, Nádasdy Alad. 30 frt, dr. Troján 30 frt, Baudnin Ede 100 frt, Neustädtl 100 frt, Dez-öfy E 30 frt, Sallman Fr. 30 frt, Dragói Liv. 30 frt, Rudnyánszky Gy. 30 frt, Schmidt L. 30 frt. — *Együtt 3055 frt.*

Ádámosi *Végh József* hagyatéka 591 frt.

1893-ban : Bossert H. 30 frt, Auer J. 30 frt, Gruber Kár. 30 frt, Aigner Laj. 30 frt, Gmehling Herm. 50 frt, Demel Anna 50 frt, Pock Jenő 30 frt, Klasanszky J 30 frt, Apaticzky Olga 30 frt, Tomka Ist. 30 frt, Engelboffer P. S. 25 frt, Terzinska 30 frt, Benel Amália 30 frt, Pauspertl 50 frt, Filipovics M. 30 frt, Dr. Iványi E. 30 frt, Mayer Hugó 50 frt, Moser Amália 50 frt, Kubovics G. 30 frt, Stephanides Olga 25 frt, Pollák Fr. 30 frt, Kaplari Ede 30 frt, Bakarcics 30 frt, Mayr H 30 frt, Egert J. G. 30 frt, Brenner Kata 50 frt, Mitsa Gy. 30 frt, Kugler J. 30 frt, M. Lugosi Fer. 30 frt, Zhuber Ilon 30 frt, Hegedüs Róza 30 frt, Lederer Zsófia 30 frt, Jancsik Ernő 30 frt, Cziráky János gr 50 frt, Duchon Irma 30 frt, Padstüber Ant. 30 frt, Schek Giz. 30 frt, dr. Farkas Gy. 25 frt, Stöger Hort. 30 frt, Resch Anna 30 frt, H. Hauser Guszt. Szalay Józ. 30 frt, ifj. Némethi Jó. 30 frt, Dokanpil Antal 30 frt, Rák Imre 30 frt, Vitéz Angyalka 30 frt, Holtság Mihály 30 frt. — *Együtt 1535 frt.*

Budapesten, 1895. aug. hó.

DERZSI, lelkesz.